

ANGLIAI EMLÉKEK

IRTA

ZSIGMOND JÁNOS

K. R. TANÁR

VESZPRÉM

EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDA

1909

Ha az utas Nyugat-Európa partjait elhagyta, akkor nemcsak az európai szárazföldet, hanem magát a tulajdonképeni Európát is elhagyta. Elhagyta Európát annyiban, hogy csak pár órai távolságra az európai partoktól, az angol sziget-országban már egészen más élet, a társadalomnak, a kulturának stb. egészen más megnyilvánulásai tárulnak az utas szeméi elé. A víz, a tenger még a mai gyors és könnyű közlekedési eszközök mellett is igen erős választófalat képez az egyes földterületek és azok népessége között, annyival is inkább megvolt ez a múltban, mikor gőzhajó hiányában az európai szárazföld és Anglia közt a különben is majdnem állandóan viharos csatornán nemcsak terhes, hanem veszélyes is volt a hajózás.

Íme, ebből már megérthetjük, hogy a múltban, évszázadok leforgása alatt, miért fejlődött ki akkora s még maig is nagyon érezhető ellentét az európai szárazföld államainak nagyjából azonos kulturája és Anglia kulturája között.

A nagy természetben semmi sem kicsinylendő. Parányi magból óriási erdőségek származnak; kicsi, alig számottevő néptöredékekből, - az ő faji rátermett-

ségük és kedvező külső viszonyok behatása folytán, világhódító, hatalmas népek keletkezhetnek. Példa erre az angol nemzet története.

Ki gondolta volna, mikor a Gondviselés kifürkészhetetlen intézkedése folytán, benső ösztönüket követve, a mai angolok ősei néhány ezer család személyében apró hajóikon Britannia partjain kikötöttek, hogy ebből a durva, barbár, gyér népességből valaha világhatalmu nemzet származzék, mely hasonlíthatatlanul magas kulturájával, az államélet tökéletessége terén elért alkotásaival stb. egykor a világ vezető nemzete lesz?

Mikor ennek a páratlan sikernek mását keresem az emberiség történetében, szemem okvetlenül a latin népen, ezen az egykor szintén parányi kis népen akad meg.

Az egykori Latiumnak kis népessége, mely ugy területi kiterjedésre, mint lakosságának számarányára nézve alig tett tul egy közepes magyar vármegyén, ez az egykor parányi kis nép adta a világhatalmu római nemzetet, mely szintén a kulturális és az állami élet terén örök mintául szolgált az egész utóvilágnak.

Sohasem a nyers anyag uralkodik a mindenségben, hanem a szellemi erő, a képesség, a rátermettség, mely kedvező körülmények közé jutva, örökérvényű alkotásokra képes.

Ezeknél százszorta nagyobb és népesebb nemzetek kellő szellemi erő és rátermettség hiányában rég elpusztultak s ha nyers fizikai erejükkel egy ideig

magasan ragyogtak is, csakhamar meteorként letűntek és elvesztek nyom nélkül az ismeretlenség homályában.

Mikor Ostendéből, vagy Nyugat-Európa bármelyik kikötőjéből hajóra szállunk, hogy a gőz ereje átvigyen bennünket az angol partokra, meg lehetünk győződve, hogy olyan földre fogjuk tenni lábunkat, mely a mienktől, de nemcsak a magyartól, hanem az egész európai szárazföld minden részétől lényegesen különbözik igen sok tekintetben.

Ez a föld az angol-szász fajú nép sajátos hazája. Itt, ezen a földön fejlesztette ki faji jellegének megfelelően azt a sajátos kulturát, mely elsősorban is angol s amelynek épen ezért nem találjuk mását, csakis az angol fajú népesség kebelében.

Akkor, midőn angol földön szerzett benyomásaimat általánosságban papírra teszem, távol van tőlem, hogy rendszeres történeti, művelődési, gazdasági vagy bármely irányú fejtegetésekbe bocsátkozzam. Megfigyeléseim alapján csak ki akarok emelni egyes olyan mozzanatokot, melyek — habár az említett tudományágak valamelyikének körébe esnek is — mégis csak mozaikszerűleg adják a képét az angol társadalomnak.

*

Angol földre érve, abból tudjuk meg ezt első sorban, hogy mindenki angolul beszél. E tekintetben az angol nép annyira elől áll, hogy vele versenyre kelhet, de utólni semmiféle nép nem képes. A „nyelvében él a nemzet“ mondás seholsem érvényesül annyira és oly következetes kivételben, mint itt.

Az angol semmiféle más nemzet nyelvét nem tanulja meg szándékosan. A kivétel ez alól a szabály alól igen ritka és legfeljebb kényszerüségből, szükségből tér el ettől a szabálytól. Azt tartja, hogy aki vele beszélni akar, tanulja meg az ő nyelvét. Mély-séges nemzeti önérzet és hatalmának tudata nyilvánul meg ebben a felfogásban.

És tényleg elérte célját minden más néppel szemben, mert nemcsak saját anyaországában, hanem a nagyvilág mindazon zugában, ahol angol uralom van, ráutalta a népeket, hogy nyelvét megtanulják, amit a különböző fajú népek versenyezve meg is cselekszenek.

Ma már az anyaországon kívül Indiában, az afrikai gyarmatokban, Ausztráliában stb. a népek milliói, akik angol uralom alatt állva, velük érintkezni kénytelenek, megtanulják az angol nyelvet, mert azt, hogy az angolok tanulják meg az ő nyelvüket, elérni sohasem fogják.

A világ minden más nemzete többé-kevésbé hasonul a környező idegen elemekhez egészen a beolvadásig. Az angol azonban nyelvével együtt meg-őrzi világbirodalma minden zugában a legkülönbözőbb fajú és nyelvű népek körében vallását, nemzeti intézményeit stb. Kerül bár az észak örökös fagyára, vagy a forró szerecsen-homokra, minden egyes család egy kis Angolországot alkot nyelvével, vallásával, ősi intézményeivel.

Az angol fajnak ez a szívóssága és a másfajú népekkel szemben tanusított páratlan beolvasztó-

képessége megnyilvánul mindenütt, ahol csak angol faju nép megveti a lábát.

Igy szomoruan tapasztalhatjuk mi magyarok is, hogy a szintén angol faju Észak-Amerikába kivándorolt véreink minden erőlködésük mellett se képesek huza-mosabb ideig megőrizni nyelvüket s ha a szülők megmaradnak is magyarnak, de gyermekeikkel már nem tudnak beszélni, azokat már magához vonzotta az a nagy erő, mit az angol faj beolvasztó-képességének nevezünk.

E tekintetben is magában áll az angol az egész világon. Hol vagyunk mi tőlük csak e tekintetben is?!

Mint államalkotó és nemzetfentartó faj között élnek nemzetiségeink sok század óta és nem volt meg bennünk a képesség, a rátermettség arra, hogy annyi idő alatt magunkba olvasztottuk volna őket. Sőt elég könnyelműek és gyengék vagyunk, hogy megtanuljuk nyelvüket, hogy velük érintkezhessünk, ami által rájuk nézve feleslegessé válik a magyar nyelv megtanulása. Erdélyben pl., ahol a magyarság az oláhsággal vegyest lakik, minden magyar tud oláhul, de nem viszont. Ennyire vitte a honalapító és államalkotó faj saját hazájában! Vagy a felvidéken minden magyar ember megtanul tótul, de arra már nincsen gondja, hogy viszont saját érdekükben ráutalná a tótokat, hogy magyarul tanuljanak. Ha valaki német cselédet fogad, biztos, hogy állandóan németül beszél vele, nem is gondolva meg, hogy ezzel mintegy kézzelfoghatóan bebizonyítja az illetőnek, hogy nincsen szüksége a magyar nyelv megtanulására.

Általában a szellemi felsőbbségnek akkora foku éreztetése szükséges a beolvasztandó néppel szemben, hogy azt még az esetleg meglévő ellenséges érzülete mellett is érezze. Csak így magyarázható meg az a körülmény, hogy a skótok, főleg pedig az irek, állami különállásuk elvesztése után minden gyűlöletük dacára majdnem kivétel nélkül angolokká lettek.

Olyan tünet ez, melyhez hasonlót a világtörténelem sehol sem mutat fel. Róma egykori alattvalói szintén beolvadtak, ámde csak akkor, mikor ismételt felkeléseik leveretése után megbarátkoztak a római uralommal. Ezt a megbarátkozást pedig azoknak a nagy előnyöknek megfontolása eredményezte, amely előnyöket közbiztonsági, kulturális, gazdasági stb. téren a római uralom biztosított kárpótlásul az alattvalóknak elvesztett szabadságukért.

A sziget-ország egykori kelta fajú lakosságának, a skótnak, irnek és velsinek a nyelve már csak itt-ott elvétve hangzik a nép ajkán.

Igy az a különös és bizonyos mértékig nevetségesnek mondható helyzet állott elő az egyesített hármass királyságban, hogy a skótok, akik már nem is tudnak skótnak, még mindig külön Skótországról beszélnek.

De legkülönösebb az irek helyzete. Ezeknek ugyanis ezerféle okuk van gyűlölni az angolokat és ahol csak tehetik sietnek ebbeli érzelmüket kimutatni, — és mégis majdnem egész Írország angolul beszél és saját fővárosukról, Dublinról azt tartja a világ, hogy ott beszélnek legszebben angolul.

Olyanféle helyzet ez, mintha például mi már rég elnémetesedtünk volna, de azért egész komolyan beszélnénk még mindig ékes német nyelven egy létező Magyarországról, melynek mi odaadó, hű fiai vagyunk. Már pedig egy nemzet csak addig él, míg vele együtt nyelve is él, amit ha elveszt, a történeti mult alapján fenálló országhatárok még nem mentik meg az illető nemzetet a beolvadás folytán beálló kihalástól.

Csakis a beolvasztó képesség ezen óriási voltának tulajdonítható, hogy az egykor kicsi, alig néhány ezer családot számláló angol nép nyelve ma az európai nyelvek között a legelterjedtebb. Ma legalább is 120 millió ember használja az angol nyelvet anyanyelv gyanánt, ami oly fényes eredmény, hogy hozzá hasonlót a világtörténelem alig tud felmutatni.

Igy érthető csak a már említett nemzeti öntudatra és hatalmi érzetre valló eljárása, hogy nem tanulja meg semmiféle nemzetnek a nyelvét.

Akár Londonban is, mely pedig a világvárosok világvárosa, napokon át kereshetünk angolt, aki más nyelven is tud. Pedig ne feledjük, hogy Londonban a világ minden nemzetéből találunk nagyon is fölösszámmal. A föliratok is mind angolul szólnak, holott a mi felfogásunk szerint nagyon is indokolt volna más nyelveken is tudtuladni egyetmást. Ők azonban következetesek és maradnak a szerintük egyedül boldogító angol nyelv mellett, amivel eléri, hogy mindenki, saját érdekében is, siet megtanulni angolul.

Ilyet látva, nagyon furcsának tűnnek fel a nálunk, még színmagyar városokban is a magyar

mellé alkalmazott német föliratok. De az már nemcsak furcsa, hanem szégyenletes is, hogy az ideiglenes tartózkodásra közénk telepedett külföldiek, főleg németek, úgy távoznak tőlünk, amint idejöttek, mert a mi képzelt és tulhajtott udvariasságunk úgy hozza magával, hogy velük mindig németül beszéljünk és még alkalmat se adjunk nekik szép nyelvünk megtanulására.

A legközelebb múlt nyáron csináltak Londonban az említett általános szabályok alól némi kivételt. A világkiállítást ugyanis közösen rendezték a franciákkal és a sok francia látogató kedvéért sűrűen lehetett látni rövid francia föliratokat, de mindez csak ideiglenesen, hirdetményyszerűleg papírra nyomatva. Bizonyos, hogy most már egy sem található közülök London nagy területén.

*

Az angol egyéniségéről sok mindent mondanak, azért legjobb köztük tartózkodva, megfigyelni őket és elfogulatlanul mondani ki ítéletünket.

Annyi tagadhatatlan, hogy az első benyomások nem nagyon kedvezők. Ennek oka abban rejlik, hogy mi magyarok is, az európai kontinens többi népeivel együtt élünk vérmérsékletűek, beszédesek vagyunk hozzájuk képest. Ha ennek ellenkezőjét tapasztaljuk, mint szokatlan és visszatetsző dolog, eleinte kedvetlenül hat reánk.

Ámde az angol éghajlat, a nyáron is sokszor ködös, őszi idő szükségképen ezt hozza magával.

Amily természetes, hogy a majdnem örökké derűs éghajlat alatt lakó olasz és spanyol mindig dalol és mindig vidáman cseveg, úgy ennek ellenkezője az angolnál ép oly természetes. Órákon át ülnek együtt a legnagyobb társaságok, anélkül, hogy szükségesnek tartanák eszmecserét folytatni. Szóval az angol akkor beszél csak, ha szüksége van rá. E tekintetben is elűt a világ majdnem valamennyi más népétől.

A legnagyobb étkező-helyiségekben, hol száz és száz ember van együtt, alig hallható más, mint az evőeszközöknek csak néha hallható igen halk zörgeése. Más magánházakban is, ha társágukba kerül az ember, igen gyakran megtörténik, hogy a szomszédok némán, gondolatokba merülve ülnek az idegen vendég mellett, nincsen semmi mondanivalójuk.

A mi izlésünk szerint ez udvariatlan eljárásnak volna nevezhető, de az angol ezt egész természetesnek találja és senki fia kedvéért nem tér el az ő megszokott életmódjától. Egy világotjáró hajóskapitánnyal ültem együtt egy társaságban, aki oly rendületlen hallgatagságot és merev magatartást tanusított mellettem, hogy majdnem megfagytam közelében, mint ahogy mi szoktuk jelezni azt az érzést, ami rideg emberek környezetében el szokott fogni bennünket.

Otthon, a saját várában azonban, ahogy az angol ember a házát nevezi, tud és szokott is az angol az ő vendégével szemben kedves és udvarias lenni. Ilyenkor mintha ki volna cserélve és mintha nem is angollal volna dolgunk. Mert megjegyezhetjük, hogy alapján igen udvarias nép, mint ahogy a kul-

tura magas fokán álló népnél az másként nem is lehet. Udvariasságuk nem ügyes pózolás, mint pl. a franciáké, hanem a művelt ember jóakarattal párosult nemes udvariassága az, mely még áldozatoktól sem riad vissza, ami világosan mutatja, hogy nem pusztá külsőség.

Az udvariasság mellett másik, jóformán közmondásos tulajdonsága az angolnak a vallásosság. Ez is annyira hozzátartozik az angol faj lényegéhez, hogy pár szórványosnak mondható esetet kivéve, alig található ennek ellenkezője.

Sokat lehetne arról írni vagy beszélni, hogy ez a nemes jellemvonás mekkora mértékben emeli az angol faj erejét minden más fajéval szemben, főleg olyanokéval szemben, melyeknél az istenfélelem gyenge lábon áll. Akár úgy állítjuk föl a tételt, hogy az angol faj vallásosságából származik a közismert konzervatizmus, vagy pedig konzervatizmusának folyománya a vallásossága: mindkét esetben csak egy eredményre jutunk, hogy t. i. fajuknak ez a két jellemvonása hasonlíthatatlanul hosszabb fönmaradást biztosít számukra a nemzetek életében.

A magyar költő szavai rájuk illenek egészen: „Minden állam talpköve a tiszta erkölcs“. — Valóban a vallásossággal párosult erkölcsösség terén is a modern kor minden nemzetével szemben nagy előnyben vannak.

Sehol a vásár- és ünnepnapot nem szentelik meg úgy, mint az angoloknál. Másfajú népeknél is várva várt nap a vásár- és ünnepnap, de mi is csak azért szeretjük a naptárban a piros betűket, mert

tudjuk, hogy akkor munkaszünet van, akkor szórakozhatunk, kirándulhatunk, szóval kedvteléseinknek élhetünk.

Az angol ellenkezőleg van vele. Ő az ünnepnek önmagáért örül. Tudja, hogy a mindennapi életnek sokszor prózai küzdelmei közepette lelkének mulhatatlanul szüksége van egy oázisra, melyen kizárólag Istenével és lelkével foglalkozhatik.

Az ünnepnek ez az igazi, konzervatív értelemben vett felfogása magyarázza meg, hogy Angliában már szombaton délután beáll a munkaszünet. Ekkor már mindenki készül a másnapra, beszerzi élelmi és egyéb szükségleteit, mert az ünnepnapon nem kapható semmi, nincsen semmiféle üzleti forgalom.

Mennyire más volna nálunk is, ha a vasárnap eredeti rendeltetésének volna átadva! Játszva lehetne rászoktatni a közönséget arra, hogy még szombaton szerezzen be minden szükségest, hogy így a vasárnap mindenféle üzleti forgalomtól menten az igazi munkaszünet napja lenne és a vallási köteleességek teljesítésén kívül semmiféle földi dolognak ne lenne helye és ideje.

Az ünnepet az angol nem konzervatív megszokásból, vagy a merő külsőségnek eleget teendő üli meg, hanem lelki szükséglet ez nála; egész énje, egész valója áhitozik az Istennel való foglalkozás után. A templomok tömve vannak ilyenkor és rangkülönbség nélkül mindenki műveli ilyenkor lelki üdvét.

Sohasem feledem el, ami Magyarországon egy angol leánnyal történt nem is régen. Egy uri család meghívta gyermekei mellé nevelőnőnek. Egész magyar-

országi szereplése rövid ideig tartott és pedig a következő okból.

Mikor eljött az első vasárnap, megdöbbenéssel tapasztalta mint angol, hogy az egész családból senki sem megy templomba. Az első esetben még hajlandó volt azt hinni, hogy talán valami rendkívüli akadály tartja őket vissza. Mikor azonban elérkezett a második vasárnap is, és minden ok nélkül valónak látta a család templomkerülését, — azonnal csomagolni kezdett a hazautazásra és semmiféle kéréssel, igérettel nem volt rábirható a maradásra, kijelentvén, hogy ő mint angol olyan család körében nem érezheti jól magát és nem is maradhat, amely család vasárnap nem jár templomba és nem érzi szükségét az Istennel való foglalkozásnak.

Ime az igazi hamisítatlan angol fölfogás megnyilatkozása vallási téren.

Ilyen gondolkozásmód mellett érthető, hogy min-minden hipokrizis, minden álszenteskedő tettetés nélkül minden egyes család a maga házi körében is szent áhitattal ünnepel. Elhihetjük, hogy még a különben ártatlan zene is tilos ünnepnapon az angol házbán és nagyot néz az a köztük lakó idegen, akit a vasárnapi zenéléstől azzal az indokolással beszélnek le, hogy „ne szentségtelenítse meg a vasárnapot“.

Meg is látszik mindenben, mikor vasárnap van. London óriási forgalma teljesen szünetel. Aki házából kimegy, az csak templomba megy, mert ezen kívül se látogatás se bárminemű szórakozás, főleg a délelőtti órákban, annyira nincs megengedve, hogy a

közüvélemény haragos villáma (amitől pedig itt mindenki nagyon fél) sujtaná azt a vakmerőt, aki ez ellen véteni merészelne.

Különben, hogy a vasárnap megülése nemcsak a magánosok előtt, hanem a hivatalos állami hatalom részéről is mennyire szent és elengedhetetlen kötelességnek tekintetik, azt az alábbi eset igazolhatja legjobban.

A nyáron a franciákkal közösen rendezett kiállítás idején a francia kormány, tekintettel a sok francia látogatóra, akik vasárnap is szerettek volna a kiállítás látnivalóiban gyönyörködni, arra kérte az angol kormányt, hogy vasárnapokon függesztessék fel a munkaszünet legalább annyiban, hogy a kiállítás nyitva legyen. És mit tett az angol kormány? Meg sem merte kísérelni önhatalmulag inkézkedni ebben a nagyon is kényes kérdésben, hanem a parlament, mint legfőbb szuverén testület elé vitte az ügyet. És mit tett a parlament? A parlament hivatkozva a törvényre és szokásra, kereken megtagadta a franciák ebbeli kérelmét és így a kiállítás területe vasárnaponként zárva maradt, mert a törvény esetleges fölfüggesztése miatt fölzudult közvélemény erejétől még azok is rettegtek, akik talán a francia-barátkozás kedvéért hajlandók lettek volna engedményekre.

Ime! ilyen az angol közvélemény és vele együtt az angol törvényhozás.

Minthogy vallásosságuk igen mélyen gyökerezik, tehát őszinte és mivel ezzel a mély vallásossággal össze van forrva magas foku műveltségük is, — ön-

magától értetődik, hogy vallásosságuk nem nyilvánul türelmetlenségben. Türelmességük igen magas műveltségüknek egyik legszebb gyümölcse.

Amely népek közt csak valaha megfordultam, egynél sem láttam az igazi vallási türelemnek oly nemes, mondhatni magasztos megnyilatkozását, mint az angol népnél. Ha más nemes tulajdonságuk nem volna, ez az egy maga oly nagyban kiemelné őket minden más nemzet fölé, hogy halhatatlan nevet biztosítana számukra.

Más nemzetek, mint pl. a franciák, úgy látszik, hogy a vallástalanságban látják a vallási türelem kifejezését, vagy legalább is azt látszanak hinni, hogy vallási türelem vallástalanság nélkül el sem képzelhető. Már pedig mi köszönet van abban a vallási türelemben, mely csak ilyen drága áron tud érvényesülni!

Anglia nagy többsége protestáns, még pedig anglikán vallásu protestáns, mely az ő külsőségeivel és szertartásaival inkább a katholicizmushoz áll közel. Ennek dacára minden vallásfelekezet a legszabadabban gyakorolhatja vallását. A szórványosan mutatkozó türelmetlenség, melynek nyomaira helyel-közzel akadunk, nem zavarja meg azt a szép összhangot, mely e téren általánosan észrevehető.

A Franciaországból kiüldözött férfi és női szerzetesek, itt a szabadság megszentelt földjén szives fogadtatásra találtak és dacára a lakosság protestáns többségének, senkinek se jut eszébe, hogy ezen fölzuduljon és ezeket a más vallásu jámbor jövevénye-

ket gyanus szemmel nézze és őket legszentebb emberi jogaikban a legkevésbé is korlátozni akarja.

Sehol több nő szeretettel nem találkozhatunk, mint London utcáin. És meg vagyok győződve, hogy a közvélemény vihara zudulna föl a legkisebb kísérlet ellen is, mely őket itt protestáns földön, bármiféle formában bántani merészné.

Ime az igazi vallási türelem, mely a mély valóságosságnak és a lehető legmagasabb kulturának lehet csak gyümölcse.

Protestáns állam, de azért Newman bibornoknak, az angol katolikusok és egyuttal az egész angol nép egyik büszkeségének épugy fölállították szobrát Londonban, mint bármi más nagy férfiunak.

Londonban sűrűn lehet látni ilyen föliratokat: E házban mindennap délelőtt 10—12 és délután 3—5-ig ingyenes előadások tartatnak zsidók számára a keresztény igazságok megismertetése céljából.

E szavakból nagyon sokat kiolvashatunk. Kiolvashatjuk először azt, hogy az angol nép az ő mély-séges keresztény meggyőződéséből kifolyólag a zsidóságot vallásilag tévelygőknek tartja, akiknek szeretettel nyújt alkalmat arra, hogy a kereszténység nagy igazságait megismerjék. Kiolvashatjuk azonkívül belőle azt a már említett mélységes nemzeti önérzetet és öntudatot, mely érezteti az angollal, hogy neki semmi tekintetben sem kell az üzleti világban jártas zsidóságtól, mint versenyző féltől tartania s míg más nemzetek féltékenysége gyűlöletben vagy néha üldözésben nyilvánul, addig az angol őt, mint vele versenyezni

amugy sem képes fajt szeretettel hívja magához, hogy megismertesse vele, mint tévelygővel a keresztény igazságokat. Vajjon melyik nép teszi ezt meg az angolon kívül? melyik nép áll oly magasan, hogy védekezésre nem is gondolva, a szeretet vallásának tanait közli azokkal, akiket más népek haragja kísér?

Az angol nép vallásosságából magyarázható, hogy náluk még mindig (és hiszem, hogy a jövőben is) világiak is foglalkoznak theológiával. Vajjon hol találjuk ezt fel másutt a földkereken, mint az angol fajnál? Más nemzetek tudósvilága már rég elfordult a vallási alaptól, sőt annak rombolásában igyekeznek kitűnni, Angliában ellenben a theologia ép oly kedvenc magánfoglalkozása a laikusoknak is, mint bármely más tudományág.

Sok olyasmi van ebben a népben, amit másutt hiába keresünk. Soha ünnepi hangulat és csend jobban meg nem ragadhatja az embert, mint a különben örökké nyüzsgő és világforgalmu Londonnak vasárnap elnémuló zaja és nyugalma. Annyira alkalmat adnak a forgalmi vállalatok alkalmazottainak is a vásárnap megülésére és az istentiszteleten való részvételre, hogy a vasutakon majdnem forgalmi szünet van ilyenkor és csak négy legszükségesebb vonatot indítanak: délelőtt egyet északra és egyet a kikötők felé az európai kontinensre átkelni szándékozók számára, ugyancsak egyet délután ugyanazon két irányba. Vasárnap utaztam el Londonból, de meggyőződtem róla, hogy az utasok mind az európai kontinensről valók, angol elvétele is alig akadt köztük.

Ha London lakossága vasárnap ki akar rándulni, úgy ezt már szombaton délután megteszi, amikor már ugyanis megkezdődik az ünnepre való előkészület és a munkaszünet.

London óriási személyforgalma vasárnap a legnagyobb mértékben korlátozva van. A földalatti vasut, a földfölötti villanyos, a rengeteg omnibusz csak gyéren indul, sőt a fő istenitisztelek óráiban délelőtt vagy két órán át majdnem teljesen szünetel; és mindez azért, hogy az alkalmazottaknak alkalom adassék az istenitiszteleten résztvenni.

Elgondolható, hogy ahol a vallásosságról így gondoskodik az államhatalom s vele az egész társadalom, ott nem könnyű a nép széles rétegeinek szívéből kiölni a hitet. Az ilyen népet könnyű féken tartani, mert az államhatalom munkája hihetetlenül meg van könnyítve a nép széles rétegeinek benső vallásossága miatt.

Nem gondolnám, hogy ennek a körülménynek nincsen része abban a páratlan rendben és a törvények iránti tiszteletben, amely Angliában általánosságban föltalálható. Mert az angol nemcsak névleg keresztény, hanem keresztény voltát nyilvánosan is kimutatja olyan helyeken és olyan alkalmakkor is, amikor másutt azt oda nem valónak, vagy talán izléstelennek tartanák. Ugy a városi, mint az országos forgalomra szánt vasuti kocsik belsejében lépten-nyomon akadunk szentirási idézetekre, melyek a közönséget állandóan figyelmeztetik Isten és embertársa iránti kötelességeire. „Szeresd felebarátodat, mint ten-

magadat“, „Annyira szerette Isten a világot, hogy egyszülött fiát adá, hogy aki benne hiszen, el ne vesszen, hanem örök élete legyen.“ Ilyen és hasonló idézetek figyelmeztetik állandóan az utast, hogy ne csak a földiekre gondoljon az étellel való küzdelmében, hanem időnként gondoljon lelkére is.

Ez is annyira angol különlegesség, hogy sehol a világon nem található fel másutt és azok után, miket eddig főbb vallásokban az angolokról elmondtam, egész természetesnek találhatja mindenki.

Ezek után érthető lehet mindenki előtt, hogy az angol nép zöme miért becsületes és tisztességes a szó szoros értelmében. Hogy kivételek itt is fordulnak elő és gaztettekkel itt is találkozunk, az magától értetődik, de mégis másfajú népekhez viszonyítva se az általános romlottságnak, se az egyes körmönfont gaztetteknek sűrű és hajmeresztő eseteivel nem találkozhatunk úgy, mint másutt.

Azt állítják, hogy a ritka esetek közé tartozik, hogy valaki London óriási területén elvesztett tulajdonát, bármi legyen is az, a rendőrségen meg ne kapná. Ernyőmet az olympiai versenyek egyikén ott feledtem s mikor kifelé menet tolongás közben észrevettem ezt, már ügyet sem vetettem rá többé, gondolva, hogy ennyi ezernyi néptömeg közepette száz uj gazdája is akadhatott. Ámde angol földön voltam és ez sokat jelent. Egyik jó angol szomszédom ugyanis, akik mellett ültem, mint utóbb mondotta, következetesen törtetett utánam a néptömegben, míg végre a kijáraton kívül sikerült elérnie és látható örömmel adta

át értéktelen uti ernyőmet. Különben hozzátette, hogy megkaptam volna a rendőrségen is, de jobbnak látta megkímélni a fáradságtól és személyesen átadni.

Mindez csekélység magában véve, de minden csekélysége mellett is megvilágítja azt a már említett angol udvariasságot, melynek van belső tartalma s ha kell, az áldozatoktól se riad vissza. Mindez csak igazi kultur nép sajátja, melynél a lelki jószág párosul a szép társadalmi külsőségek iránti finom érzékkel.

Az angol nép vallásosságáról és vallási türelméről szólván, ezzel kapcsolatban a politikai és más téren tanusított ellentétes véleményeknek igazi művelt néphez illő nyugodt, heveskedés nélküli meghallgatásáról kívánok egyet-mást elmondani.

Előrebocsáthatom, hogy e téren megint annyi különlegességgel, annyi sehol másutt nem tapasztalható újdonságszerű dologgal lesz alkalmunk találkozni, hogy magyarázatát mindezeknek csakis a sajátos angol gondolkozásmódban és higgadtvérmérsékletben kell keresni.

Mondanom sem kell, hogy mások véleményének, bármennyire eltérő legyen is a mienktől, nyugodt meghallgatása ugy az egyes embernél, mint akár néptömegeknél mindig az érettség bizonyos fokát jelenti. Épen ezért tanulékony és tudni vágyó ember ugy magánbeszélgetések alkalmával, mint nyilvános gyűléseken mindig csendesen hallgatja mások okoskodását és érveléseit. Ez szükséges is, mert különben másoktól tanulni nem tudunk, hacsak azzal a hibás felfogással nem vagyunk önmagunk felől, hogy bizonyos dolgokban nem vagyunk képesek tévedni.

A mások véleményének tiszteletben tartását lépten-nyomon tapasztalhatjuk az angol közéletben mindenütt, de idegenre nézve sehol sem annyira megkapó az, mint London nyilvános életének egyik legnagyobb terén a Hyde-parkban.

Az itteni életről, az angol nép nyilvános életbeli sajátosságairól fogok egyet-mást elmondani.

Óriási park ez a világváros belsejében, melyre üdülés céljából a hét milliónyi város lakosságának ugyancsak szüksége van. Igazi angol kert, az angol kert minden sajátosságát magában egyesítve. Nincsenek itt tarka-barka virágágyak, sem művésziiesen összeállított virág-csoportozatok. Inkább egy jókarban tartott erdő benyomását teszi a nézőre. Minden disze a természet egyszerű, de egyszerűségében is szép adománya: a zöldelő falombok, bokrok és zöld pázsit. Üde itt minden anélkül, hogy mesterségesen kellene annak föntartásáról gondoskodni. Az angol éghajlat mindezt megmagyarázza. Ahol nyáron át nincs tartós tikkasztó hőség, ellenben a tenger közelsége folytán bőségesen van csapadék, ott nem is lehet a növényzet más, mint állandóan üde.

Itt találkozunk a déli, de különösen a munkaszünet utáni esti órákban Londonnak minden rendű és rangú lakossága.

Az angol nép jóérzékére és finom tapintatára vall az is, hogy minden hatósági vagy bármiféle intézkedés nélkül is, a társadalom különféle rangú osztályai a maguk jóérzékét követve külön-külön csoportosulnak a park óriási területén.

Bevett szokás által kijelölt helyen gyülekeznek a magas arisztokracia a királlyal és a királyi ház tagjaival együtt. Nincsen kimondva, hogy másnak ott nem szabad megjelennie, de a finom társadalmi érzékkel birt angol meg nem engedhetőnek tartja, hogy nem-arisztokrata létére az arisztokratákkal egy helyen élvezze a park üdítő levegőjét.

Amíg nyáron a parlament együtt van, addig a királyi család, valamint az arisztokracia sem hagyja el Londont. Délelőtt tizenegy óra után itt láthatni a maguk megszokott területén a magas arisztokracia férfi- és női-világát. Fényes automobilmek, pompás magánfogatok röpitik ide a világváros minden részéből az előkelő világot. Minden férfi, le a hatéves gyermekig, köcsög-kalappal, fekete ruhában, fehér nyakkendővel jelenik itt meg, mint ahogy az angol úgy étkezés alkalmával, mint nyilvános megjelenése alkalmával elengedhetetlennek tartja az ilyen öltözetet. Ez természetesen első sorban a magasabb osztálybeliekre kötelező. A hölgyvilág is pompás toillettekben jelenik meg, mely toillettek épen nem mutatnak francia izlésre. Az angol világban ugyanis még a női világ is önálló izlésnek és felfogásnak hódol, nem majmolva, mint Európa más népei, föltétlenül a párizsi divat szeszélyeit.

Ebben ismét megnyilatkozik az angol önállóság és külön fölfogás. Azt merem mondani, hogy az angol nemzet komolyságával és mindenben megnyilatkozó sajátos kulturájával nem is volna összeegyeztethető, ha a párizsi divathősök szeszélye szerint változtatná

akár a férfi-, akár a női-világ az ő öltözékét. Ő nem majmol senkit, nem utánoz senkit semmi téren; ő elég fejlett izlésűnek tartja magát, hogy maga szabjon magának divatot még az öltözködés terén is.

Érdemes e fölött elgondolkoznunk . . . Mennyi önállóság, mily sajátos nemzeti jelleg nyilatkozik meg ebben is!

Mint idegen, megfordultam magam is ebben az előkelő légkörben; üldögéltem szegény polgárember létemre az én szürke utiruhámban a Hyde-park padjain ezek közt a halkan társalgó, előkelő, kimért modoru arisztokraták közt. Meglátszott mindegyiken, hogy más világban él, mint mi dologgal küzködő polgárok. Az igazi arisztokracia egész megjelenésén visszatükrözött valamennyinek. Nem is maradtam sokáig ebben a nem nekem való légkörben, mert annyira kiváltam közülök, mintha nem is ugyanazon anyagból lennék gyurva, mint ők.

A Hyde-park hagyományos birkái, melyek ezenként legelnek a buja fűvön, ebből a magas környezetből sem hiányoztak. Annyira hozzátartozik ez is, angol fölfogás szerint, a Hyde-park fölszereléséhez, hogy talán még ez a magas társaság sem érezné magát jól itt ezen a szép helyen, ha megszokott kedvenc állatait, ezeket a nagyfaju birkákat nem látná maga körül.

Semmiféle más népnél nem láttam ezt sem, valamint sok mást, amit itt láthat az ember. Vajjon mekkora megbotránkozást keltene pl. Párizsban, ha egyik szép napon a Champs-Elysées lombos fái alatt

vakmerő birkák jelennének meg, hogy annak jól gondozott pázsitjába jóétvággyal beleharapjanak! Valószínű egész Párizs napokon át erről tárgyalna és erélyes intézkedések történnének, hogy többé hasonló „botrányok“ elő ne fordulhassanak.

Az angol ezen a téren sem tagadja meg magát. Ő tud gyönyörködni olyan természetes látványban, amit mások izléstelennek tartanak.

Mint említettem, a Hyde-park egyik találkozó helye a magas arisztokráciának, köztük a királyi családnak is. Maga az uralkodó is meg szokott itt jelenni s az arisztokrácia tagjaival fesztelen polgáris módon szokott itt szórakozni a park üde, zöld pázsitján. Szándékosan mondom, hogy pázsitján. Mig ugyanis más országok hasonló üdülő helyein tilalomtáblák szokták hirdetni, hogy az utról letérni tilos, a pázsitra lépni tilos, addig itt a székek mind a pázsiton vannak elhelyezve s szép puha gyepen sétálnak a járókelők is.

Ez is megint angol különlegesség. Hogy pedig nem ok nélkül nincsen tilalmazva ez a kis élvezet, mutatja az a körülmény, hogy a pázsit époly üde, mintha senki se járna rajta. Ebből azt lehet következtetni, hogy igen ügyesen tudják gondozni és épen ezért nincsen szükség arra, hogy tilalmazásokkal kelemetlenkedjenek az üdülni vágyó közönségnek.

A Hyde-parknak egy másik, szintén nagy kiterjedésű helyén üdül és szórakozik a középosztály. Ez az u. n. gentlemanek helye s valamint ők nem vegyülnek össze a magas arisztokráciával, úgy viszont.

A tudományos világ, a lateinerek, a középbirtokosok, a nagykereskedők és nagyiparosok stb. gyűlnek itt össze. Minket azonban mindezeknél jobban érdekelhet a Hyde-parknak az a helye, ahol a világváros tulajdonképeni népe üdül.

Menjünk tehát ide, mert itt tapasztaljuk azt a sehol nem tapasztalható nyugodt meghallgatását mások véleményének, amiben az igazi szólásszabadság egyik legszebb tünetét láthatjuk.

Láttam már a szabad természet ölén üdülve szórakozni nagy tömegekben német, olasz, spanyol, francia, szláv, görög és arab fajú népeket, de újra csak azt kell mondanom, hogy a szórakozásnak azt a formáját, mely a hasznosat a kellemessel úgy össze tudja kötni, mint az angol, még nem láttam sehol és úgy tudom, nincs másutt sehol.

Miben is áll ez a különleges szórakozás? Azon az óriási területén a parknak, ahol az igazi nép üdül, egész sorával találkozunk a nyilvános szónokoknak, vagy mondhatjuk előadóknak, akik egymástól megfelelő távolságban, nehogy zavarólag hassanak egymásra és egymás hallgatóságára, a legkülönbözőbb vallási, politikai, társadalmi, tudományos, gazdasági stb. tárgyakról élő szóval előadásokat tartanak. Mind-egyiknek a hallgatósága kisebb vagy nagyobb aszerint, amint ismert egyénisége többé vagy kevésbé vonzó, vagy a tárgy, melyről szól, többé vagy kevésbé érdekes, vagy irányadó az is, hogy mint tudja az igazság erejével meggyőzni hallgatóságát.

Annyi bizonyos, hogy sehol higgadtabb, komo-

lyabb és jóakaróbb hallgatóságra nem tehetnének szert. Elvértve hallatszik egy-egy közbeszólás és általában mint művelt, higgadt nép, nemtetszésének olyan finom formában tud kifejezést adni, hogy példát vehet róla minden más nép. Mert miben is áll a nemtetszés nyilvánítása? Szó nélkül, minden zavar keltése nélkül elpárolog — mint mondani szoktuk — az ilyen előadónak a hallgatósága. Ez a finom és csendes éreztetése a nemtetszésnek, elég az előadónak, hogy levonja belőle a következtetést.

Viszont látni szónokokat, kik kezdetben minden hallgatóság nélkül próbálkoznak s ha az odavetődő hallgatóság tapasztalja, hogy érdemes meghallgatni, szó nélkül kitart mellette, ellenkező esetben zaj nélkül elszéled, hogy más szónokot keressen.

Láttam olyan előadót, akinek egész hallgatósága 2—3 nőből állott csak. De az angol nem azért angol, hogy ne tudná, mi az a kitartás. Azt mondták róla, hogy egész nyáron, mindennap hallgatóság nélkül beszél, de ez nem riasztja vissza attól, hogy folytassa nap-nap után mindig, míg végre a közönség esetleg megkedveli és bőven kárpótolva lesz az eddigiekért.

Olyan szépnek mondható jelenetek fordulnak itt néha elő, melyek méltók arra, hogy ne csak megjegyezzük, hanem kövessük is, mint az angol nép higgadtságának és az igazság előtt való meghajlásának követésre méltó példáit.

Fölhozom erre nézve a következő esetet. Egy előadó nagy hallgatóság előtt fejtegette eszméit, me-

lyekre a hallgatóság közül egy valaki többször rövid megjegyzéseket tett. Mikor az előadó befejezte beszédét, mint itt többnyire történni szokott, a hallgatóság közül válaszolt beszédére az a bizonyos közbeszóló. A tudni vágyó hallgatóság érdeklődéssel nézett a kezdődő szellemi verseny elé, mely valóban meglepő eredménnyel végződött. A versenytárs ugyanis sokkal jártasabbnak mutatkozott az előadásul szolgáló tárgy terén és minden téren megcáfolta ellenfelét. És vajjon mit tett a legyőzött ellenfél? Talán heveskedett vagy keményebb kifejezésekkel élt haragjában, mint legyőzött? Ne feledjük ismét, hogy angol emberrel van dolgunk s csak ez adja meg magyarázatát nemes magatartásának. A legyőzött összeszedte összes iratait, könyveit és kijelentette nyilvánosan, hogy ellenfele sokkal többet tud, mint ő, neki nincsen több mondani valója, hanem hallgassák őt, mert érdemes arra, sokat tanulhatnak tőle.

A sokféle tárgyról vitázók között nem hiányoznak a vallási kérdéseket feszegetők sem. Ez pedig olyan tárgy, amelyhez szakismeret nélkül hozzászólni nagyon bajos. Ez esetben ott vannak a papok, ugyanglikán, mint katolikus papok, akik az esetleges helytelen fölfogását az előadónak válaszukban kellő értékére szállítják le.

Itt abban semmi különöset nem látnak, hogy a pap ilyen nyilvános előadásokban vagy vitatkozásokban résztvesz. Sőt el is várja a közönség, hogy a pap megcáfolja a vallás és erkölcs ellen irányuló fölfogásokat.

Láttam úgy protestáns, mint katolikus papokat ilymódon föllépni és fölösleges is mondanom, mennyire jó hatással van az ilyen igazi lelkipásztori gondosság. Nincs a nép így vallásilag sem kiszolgáltatva holmi perverz eszmék hirdetőinek, mert a papság nem tartja hivatásán alulinak a nép közé vegyülni és örködni, mint jó pásztor, még ilyen alkalmakkor is a nép fölött.

Ez egyik magyarázata annak, hogy az Istent és hazát tagadó szociáldemokráciának itt nincsen tere. Sokkal józanabb és jobban vezetett nép ez, semhogy ilyen eszméket befogadna.

Mint igazi alkotmányos életet élő népnél a szólásszabadság mindennél jobban virágzik s e szabadsággal bőségesen élnek is a Hyde-park szónokai. Azt lehet mondani, hogy a közvélemény megnyilatkozásának a sajtón kívül a Hyde-park ezen nyilvános élete fontos tényezőjeként szerepel, sőt még tovább megyek és azt állítom, hogy a világváros sajtóját is innét irányítják, legalább részben.

A szólás- és gondolatszabadság nagy elveit részben itt látjuk érvényesülni elsősorban. Itt mindenkinek nyilvános élete kritika tárgyává tétetik s a királytól kezdve bármely közhivatalt viselő ember ténykedését itt sokszor igen éles kritika tárgyává teszik.

Az angol ember nem is tekintené a szólás- és sajtószabadságot valóban annak, ha bárki is ki volna véve az ő kritikája alól. Eszerint a király hivatalos működése sincsen elhallgatva. Annyira nincsen, hogy legutóbb is a királyt keményen megtámadták, amiért

az orosz cárral személyesen találkozott. A szónokok főérvei abban a gondolatban egyesültek, hogy Angliára, mint alkotmányos országra szégyen, ha annak uralkodója olyan zsarnokkal, aminő az orosz cár, barátságot tart fenn.

Megjegyzem, hogy Angliában felségsértési törvény nem létezik. A király, mint az ország első polgára, ugyanazon törvények alá esik, mint más haldó. Innét van, hogy jóllehet, néha igen erős kifejezésekkel élnek a király ellen, mégis az angol király nem mint király, hanem mint Szász-Kóburg Eduárd angol polgár, foglalkozására nézve Anglia királya és India császára indíthatna becsületsértési pört támadói ellen. Hogy pedig Eduárd király ezt rendszerint nem szokta megcselekedni, az magától értetődik.

Jelenlegi királyát az angol nép igen szereti, mert polgáriás gondolkozásmódja, életmódja, viselkedése stb. igen közel vitte népe szívéhez. A nép monarchikus érzülete mindenütt megnyilatkozik. Az angol ha mulat, elsőben is az „Isten áldd meg a királyt“ kezdetű nemzeti himnuszát énekli; színházakban az előadás végeztével megjelenik a király rokonszenves képe s a közönség „hurráh“ kiáltások közt oszlik szét.

Ki tudná megmondani, hogy ebben az igazi rokonszenvenben nincsen-e része annak a gondolatnak, hogy a király, mint az államfőiség képviselője, a legmagasabb rang és méltóság viselője, tulajdonképen Anglia első polgára, ugyanazon törvényeknek van alávetve, mint bármely más angol polgár.

Az ilyen lélektani motívumok szabadságszerető és önérzetes népnél sokkal nagyobb szerepet játszhatnak, mint gondolnók.

A királyról lévén szó, megemlítem a trónörökös is. Vele már másként van az angol nép és pedig a trónörökös hibájából.

Röviden elmondom ezt a kis szívtörténetet, mely a trónörökös népszerűtlenségét okozta s egyuttal az angol nép jó szívére és igazságszeretetére enged következtetni.

A mostani trónörökös eredetileg nem volt az angol trón várományosa. Volt neki egy idősebb testvére, akit trónörökösnek neveltek. A mostani trónörökös tehát még nem-trónörökös korában szabadon követhette szíve sugallatát és ezt meg is tette, amennyiben szerelemből nőül vett egy olyan tisztességes polgári nőt, akit mint trónörökös és Anglia jövődő királya alig vehetett volna feleségül.

Ámde az ember halandó, még ha fiatal is. Testvére, a trónörökös elhalván, egyszerre Anglia jövődőbeli királya lett. A „honores mutant mores“ mondás nála ekkor beigazolódtott és ezért fordult el tőle az angol nép rokonszenve. Mint trónörökösnek, már kevésnek látszott szíve egykori szerelmének tárgya, aki közben szép gyermekekkel is megajándékozta és elvált tőle, hogy valószínűleg szerelem nélkül rangjához illő más nőt emeljen magához.

Íme, ez volt a trónörökös hibája, vagy mondjuk bűne s a mindenkivel szemben igazságos közvélemény ezért méltán elítélte.

A leirt és elmondott esetek mind a szólás- és vélemény szabadság teljes virágzásáról és mindenki által való tiszteletben tartásáról tanuskodnak, ami első sorban is a politikai érettség jele. Mert a saját jogainak védelme természetes, sőt ösztönszerű dolognak látszik mindenki előtt; ámde ugyanazt megengedni másoknak is, amit magunkra nézve jogosnak és kellemesnek tartunk, ez már magasabb foku érettséget és bizonyos lemondást és türelmet követel, ami megint csak a kulturának lehet gyümölcse.

Igy kell fölfogni, így kell megítélni szerintem mindazokat a tüneteket, melyek a szólás- és vélemény szabadság és annak nagymérvű tiszteletben tartása terén az angol társadalomban előfordulnak.

A politikai érettségnek másik következménye, ami szintén elmaradhatatlan az angol fajtól, a törvényeknek és általában minden hatósági intézkedésnek tiszteletben tartása, komoly respektálása.

Ezen a téren is olyan tünetekkel találkozunk az angol fajú népek társadalmában, melyek más kultúr-népeknél is előfordulnak ugyan, de oly következetes formában, mint az angoloknál, sehol sem tapasztalhatjuk.

Szabadság és törvénytisztelet egymástól el nem választhatók. Politikailag érett népek így fogták fel ezt minden időben. Az ó-kori népek közül csak a rómaiakra hivatkozom. Volt idő, mikor római konzul saját fiát halálra ítélte törvénysértés miatt. Ahol a törvénytisztelet ilyen formában is megnyilvánul, ott vele kapcsolatban a közszabadságnak is virágoznia

kell, mint ahogy virágzott is főleg a reszpublika első idejében.

Innen van, hogy politikailag érett nép minden kényszer nélkül aláveti magát a törvények rendelkezéseinek, jól tudva, hogy jól rendezett társadalomban ez elengedhetetlen követelmény. Ámde nem így van ez éretlen és kevésbé művelt társadalomban. A műveletlen társadalom a törvényt lealázó nyügnek tekinti, mert hiányzik benne az érettség annak megfontolásra, hogy törvények és azok tiszteletben tartása nélkül társadalmi rend nem létezik.

A mondottak beigazolására csak Oroszország példáját hozom fel. A közóhajnak engedve, a cár összehívta a dumának nevezett törvényhozó testületet, ámde — mint tudjuk — ennek a működése mindeddig meddő maradt, magában a gyűlésben előfordult féktelenkedések miatt. Meg különben is mint lehetne a közszabadság intézményeit gyümölcsözőleg megalapítani olyan országban, ahol a bíróságok nap-nap után kénytelenek tömeges halálos ítéleteket hozni gyilkosság, rablás és más hajmeresztő bűntények tömeges elkövetése miatt!

A szabadság intézményeit csak érett nép tudja tiszteletben tartani és élvezni. Ennek pedig csak egy módja van: a társadalmat szabályozó törvények pontos megtartása.

Az angol társadalom talán minden más nép társadalmánál jobban és könnyebben kormányozható, épen a nép kiváló törvénytisztelete miatt.

Hogy ennek valóságáról meggyőződést szerez-

hessünk, elég London hasonlíthatatlan utcai forgalmát s az ott uralkodó rendet megfigyelni. Ezt a leírhatatlan forgatagát az emberáradatnak lehetetlenség volna kellő rendben tartani és általában milliónyi mozgó embernek a közlekedését fönnakadás nélkül lebonyolítani teljes lehetetlenség volna, ha annak az óriási néptömegnek minden egyes egyede úgy, mint maga a tömeg, mint egész nem volna eltelve a rend iránti kiváló érzékkel, ha nem volna meg benne a hajlam a föltétlen engedelmességre a hatósági közegek mindennemű intézkedésével szemben.

A világváros legforgalmasabb utjain, mint az Oxford-Streeten, vagy a Victoria-Streeten a gyalogosok, bérkocsik, magánkocsik, omnibuszok, villanyoskocsik stb. óriási forgalmát egy-egy rendőr szabályozza. Szabályozza pedig nemcsak fegyvertelenül, hanem bot nélkül is, mert ma már a pálca is hiányzik a rendőr kezéből és csupán kezével vezeti és irányítja százezrek forgalmát.

Mindenki szó nélkül, a nemtetszés jelének legkisebb nyilvánítása nélkül engedelmeskedik. Ha a forgalom lebonyolítása céljából szükségesnek tartja, kezének egyszerű föltartásával ezernyi kocsit megállít és csendben vár mindannyi, míg kezét újra le nem ereszti. Ez szükséges főleg utcakeresztezéseknél a gyalogjáró közönség kedvéért is, hogy a másik utcába, vagy az utca másik oldalára átmehessen. Sokszor azt hinné a szemlélő, hogy főleg utcakeresztezéseknél megakad minden forgalom, lehetetlenségnek látszik a sima lebonyolítása a forgalomnak. Ámde

a gyakorlott rendőr egyetlen tekintet után tisztában van a helyzettel és a teendő intézkedésekkel. Intézkedései rendszerint célravezetők s az elért eredményben nagy része van annak is, hogy a közönség föltétlenül engedelmeskedik és mindenben támogatja a hatósági közegeket kötelességük teljesítése közben.

Ez egyik magyarázata, hogy Londonban a lakosság nagy száma és a forgalom óriási volta mellett aránylag kevés baleset fordul elő az utcai forgalom lebonyolítása alkalmával. Ahol a közönség ennyire fegyelmeztet és a hatósági intézkedéseknek engedelmeskedő, ott nem is lehet máskép.

Általában azt lehet mondani, hogy közönség és rendőrség egymást kiegészítő fogalmak annyiban, hogy művelt közönséggel művelt rendőrség, műveletlen közönséggel durva, műveletlen rendőrség jár együtt. Ahol a közönség a rendőrségben ellenséget lát, melyet csak gúnyolni és minden kigondolható módon bántalmazni kell, ott nem is érdemel a közönség másféle rendőrséget, mint aminő ő maga. Vagy ha a rendőrségben meg is volna a hajlam a finomabb bánásmódra a közönség iránt, maga a közönség éretlensége és durvasága mintegy rákényszeríti a rendőrséget a hasonló eljárásra. Gondoljunk csak a mi fővárosunk fegyelmezetlen és durva közönségére, mely abban leli gyönyörét, hogy ellenszegül minden hatósági intézkedésnek és durva szidalmakkal illeti a hatósági közegeket.

Sajnos, nálunk a közönség legtöbbször csak a karhatalomnak enged, a jóakaratu intés és fölszólítás

rendszerint hatás nélkül marad. Gondoljunk csak vissza, hogy mennyi szerencsétlenség történt már fővárosunkban épen a közönség engedetlensége miatt, mikor a hatóság legjobb akaratu figyelmeztetése, sőt tilalma ellenére maga rohant saját vesztébe. Tanulhatnánk, nagyon sokat tanulhatnánk az angoloktól ezen a téren is.

Az angol általában udvarias, még pedig tettetés nélkül udvarias. A bűnösök letartóztatása is olyan illedelmes formában történik, hogy csakis kulturnép-nél történhetik ez így. Egy, vagy két rendőr karonfogva kíséri a letartóztatott bűnöst. Több ilyen jeletet láttam London világvárosi forgatagában, de ellenszegülést és nyomában a hatósági közegek fegyveres föllépését egyszer sem tapasztaltam.

Különben a rendőrség zsebében mindig van fegyver szükség esetére. Mindez azonban el van rejtve és — mint említettem — kard, sőt bot nélkül is tudja végezni a rendőrség fontos hivatását, ami már magában elég bizonyítéka az angol társadalom érettségének és fejlettségének.

Az alkoholizmus elleni küzdelem.

Valamely társadalom vezetőségére és magára az illető társadalomra is mindig jellemző, hogy mint védekezik és milyen sikerrel bizonyos elharapózott bajok ellen. Bajnak, betegségnek tekinthető az alkoholizmus is, ami ellen épügy kell védekeznie minden társadalomnak, akár valami fertőző betegség ellen.

Az angol kormánykörök egyetértve az angol társadalommal, máris szép eredményt mutatnak fel. Mint afféle északi fekvésű, ködös, hideg éghajlatu országban a pálinkaivás nagyon elterjedt volt. Ma már azonban szó sincs róla, hogy a sok állami és társadalmi intézkedés, az okos és jóakaratu intelemnek komoly megfigyelése a kellő eredményt már eddig is meg ne hozta volna.

A sokféle angol különleges gyártmány között ott van még ma is a pálinka-gyártmányok egész légiója. Ki ne hallott volna a wiskey-ről, erről a különleges angol gyártmányu pálinkáról? Ma is van még pálinkázás, az tagadhatatlan és a pálinkaivás szomorú tünetei főleg a köznépnél egyeseken meglátszanak, ámde az már maga nagy haladást jelent ezen a téren, hogy az egészséges közvélemény már leszámolt a pálinkázással.

Az igaz, hogy London óriási területén még ma is ötezerre tehető a bar-nak nevezett pálinkázó és általában szeszes italt mérő helyiségek száma, de már mult náron olyan erős áramlat indult meg ellenük, hogy arról volt szó már, hogy egy csapásra beszüntetik valamennyit. Ez alkalommal még sikerült annak az ötezer üzletembernek az ő összeköttetései útján, azonkívül a sajtóban megindított mozgalmuk folytán egyelőre kegyelmet kieszközölni üzleteik számára. Ámde mindenki előtt világos lehet, hogy annak az eszmének nemsokára győznie kell, amely mellett a társadalom ilyen komolyan megnyilatkozik. Azt lehet mondani, hogy az említett üzletek ma már csak a kegyelem-

nek köszönhetik létüket, nem akarván egyszerre ötezer üzletet megszüntetni. Aminek a léte csak a környéken fordul meg, annak a napjai már megvannak számlálva.

Annyit azonban saját, közvetlen tapasztalás után mondhatok, hogy a bar-oknak nevezett helyiségeket kivéve, semmiféle más helyiségben színét se láttam a szeszes itálnak. Kivételt legfeljebb a németek által fönntartott sörházak és az olaszok bormérései képeznek.

A legnagyobb étkező helyeken, ahol a földalatti helyiségektől kezdve föl, a harmadik, negyedik emeletig százával vannak a vendégek: italul nem szolgálnak mást föl, mint rum nélküli teát, hideg tejet és vizet. Ha mégis valamely idegen vendég sört vagy bort akarna fogyasztani, annak külön hozatnak zárt palackban valamely kereskedésből. Tehát szeszes italt egyáltalában nem is mérnek ezekben az étkező helyiségekben.

Az egészséges közvélemény már olyan erővel lépett fel, hogy angol ember a bar-okba kénytelen menekülni szeszesital fogyasztása céljából. Ezek a helyiségek az utca felől alig árulják el, hogy minő tágas helyiségek várnak belülről azokra, akik a nagy nyilvánosság előtt nem akarván és — nem mervén Bachusnak vagy Gambrinusnak áldozni, itt fesztelenül hódolhatnak mindkettőnek. A bort itt rendesen poharanként mérik, a whiskeyhez többnyire szódavizet használnak, hogy meghigítsák és maró erejét elvegyék. Még asszonyokat is látni itt, csecsemőikkel

karjaikon wiskeyt és más pálinkát fogyasztva, ami már az alkoholizmus biztos jele. Fordulnak is elő olyan csunya jelenetek az ilyen helyeken, hogy nem csodálható, ha a közvélemény annyira ellene fordul ezeknek a helyeknek és egy parlamenti határozat a közóhajnak engedve, egy csapásra véget vet mind-ezeknek.

Már annyira vitték még a köznép körében is, hogy vasárnap délután London kirándulóhelyein, ahol ezernyi-ezer kiránduló élvezi vasárnapi szabadságát, sehol sem mérnek, sehol sem kínálnak mást a közönségnek rum nélküli teánál. Magam is kirándultam ilyen helyekre, de csak teára hivatottak bennünket, amiből aztán bőven kiveszi a részét, aki szereti. Hat-nyolc csésze teát is elszürcsölget egy-egy kiránduló és közben bőségesen fogyasztja a különféle hideg husokat és mindenféle pácolt halakat.

Az éghajlaton kívül része lehet ugyanis az angol szokatlanul nagymérvű ételfogyasztásában az alkoholtól való tartózkodásnak is. Mi talán egész nap nem veszünk annyi és oly erős táplálékot magunkhoz, mint amit az angol csak reggelire elfogyaszt.

A közönséges polgári családoknál is reggelire a tea mellé a vajon kívül valami formában tojást, halat és sültet szolgálnak fel. Az ilyen reggelit a család minden tagja közösen fogyasztja el, elmaradni annyi volna, mint nálunk az ebédről hiányozni. Ennek is megvan a magyarázata. Dél körül ugyanis nem mindig jöhetnek össze közös étkezésre, mert kiki a házon kívül dolgaival van elfoglalva, Meg különben

a lunch-nek nevezett délkörüli étkezés, már az erős reggelizés miatt is csak egy sültre és tésztára szorítkozik rendesen. Ujra összejön azonban a család este, mikor a tulajdonképeni ebéd ideje van. Ebédnek ez és nem a déli étkezés mondható, mert — mint nálunk — levessel kezdődik és sült, hal, tészta, gyümölcs, sajt képezik a fogásokat. Amint látható, erősen táplálkoznak és főleg húsfélét és halat hasonlíthatatlantul többet fogyasztanak, mint más népek.

London élelmezése.

A táplálkozásról lévén szó, elmondok egyet-mást London élelmezéséről is. Magától értetődik, hogy ekkora városnak a táplálása, főleg ahol a lakosság minden rétege olyan erősen táplálkozik, nem csekélység. Ennek dacára azt lehet mondani, hogy London táplálása mintaszerű. Mintaszerű annyiban, hogy itt mindenki jó és olcsó táplálékhoz juthat.

Ne feledjük, hogy Angliának vannak a világon a legnagyobb gyarmatai, melyek az állat- és növényvilág terén bőségesen termelik mindazt, ami nemcsak magának Londonnak, hanem szükség esetén minden angol város táplálására bőségesen elegendő volna.

Gyors hajóik a világ minden részéből röpitik a legkülönbébb élelmi cikkeket. Kanada és Ausztrália óriási legelőin százezerével tenyészik a szarvasmarha, sertés, mely majd mind az angol piacokra kerül.

Van gondoskodva róla, hogy a szegény ember is olcsó, jó és tápláló hushoz juthasson. A marha-,

sértés- és birkahus a gyarmatokról művésziiesen készült fagyasztó-szekrényekben kerül az anyaországba. Teljesen ép és egészséges hus ez, csak a vér mester-séges kivétele folytán egy kissé halványabb, mint a frissen vágott hus, de iz és táplálóság dolgában nem hagy semmi kívánni valót maga után.

Bölcsen van gondoskodva arról is, hogy a hus-árusítás terén minél nagyobb verseny fejlődjék ki, hogy így a fagyasztóközönség ne legyen az árusítók önkényének kiszolgáltatva. Azért olyan egészséges versenyt látunk itt e téren is életbeléptetve, melynek mását alig találhatjuk másutt és mindez a nagyközönség, főleg annak szegényebb osztálya kedvéért. Ez a verseny a következő módon történik.

Estefelé a vásárcsarnokokon kívül eső, e célra rendelt helyeken óriási mennyiségben (ami London lakosságának számarányát és husfogyasztását tekintve természetes is) nagyban árusítják részint a fagyasztott, részint a frissen vágott hust. A nagyban való árusítás nyilvános árverés útján történik. A vállalkozók egész ökröket, sertéseket, birkákat bocsátanak árverés alá. A kicsiben árusítók vagyis a mészárosok ilyen módon vásárolják a kicsiben kimérendő hust.

Magától értetődik, hogy a versenynek ez a célszerű módja mily olcsóvá teszi a fogyasztási cikkek egyik legfontosabbikát, a hust. Csak így érthető a husárakban mutatkozó nagy különbség. Aki ugyanis így módon olcsón jutott nagyobb husmennyiséghez, az már a helyszínén kihirdeti, hogy nála a hus ilyen és ilyen áron kapható. Ilyenformán valósággal verse-

nyeznek egymással az árusítók a hus olcsósága terén, ami csak mind a fogyasztó közönség javára válik.

A fagyasztott hus ára jóformán fele sem a frissen vágott husénak, ami a szegény osztály husfogyasztását nagyban megkönnyíti.

A marhahus mellett még a birka és sertés szerepel nagyobb mennyiségben, míg a borju majdnem hiányzik. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a praktikus angol nagyon kiméli a kis állatot, már azért is, mert megvan a fölneveléshez minden szükséges föltétele: legelő, rét és jó takarmány. Mindazon helyeken, ahol az állattenyésztést komolyan veszik, nem is járhatnak el más módon.

A többi élelmicikkek terén is hasonló jól van ellátva London piaca. Az óriási vásárcsarnokokban főzelék, gyümölcs stb. a legszebb és legváltozatosabb formában, a déli gyümölcsök pedig a maguk pompájában diszelegnek és áruk semmivel sem magasabb, mintha akár Egyiptomban vagy Indiában vásárolnók. Amit az anyaország zordabb klimája miatt nem tud fölmutatni, mindaz a legnagyobb könnyűséggel piacra kerül a gyarmatok buja éghajlata alól.

Ilyen gazdag, ilyen világhatalmu nép, melynek birodalmában a nap soha le nem nyugszik, nem élhet drágán és szegényen, mert a gazdagságnak, a jólétnek ezernyi forrásai tárulnak föl előtte úgy otthon az anyaországban, mint óriási gyarmatbirtokain.

Ezt látva, kétszeres okunk és alkalmunk van elgondolkozni azon nem csak visszásnak, hanem betegesnek is mondható állapoton, ami nálunk az élelmi-

cikkek ára terén uralkodik. Agrár állam vagyunk, egyebünk sincs földünk terményeinél és még ehhez is oly drágán jutunk, hogy Londonban olcsóbban jutnak India, Egyptom vagy Ausztrália terményeihez.

Kormányunk nem tud rajta segíteni, mert keze százszorosán meg van kötve közös vámterület és más egyéb olyan béklyók által, melyek szabad mozgásunkat még gazdasági téren is akadályozzák. Szabad rendelkezési jog kell egy országnak még gazdasági téren is, hogy tehetségét, életrevalóságát — ha csakugyan van — kimutathassa.

Az anyaország és a gyarmatok.

A most előadottakból azt is megértjük, hogy mennyire fontos egy országra nézve a gyarmatok léte vagy nem-léte. Anglia világhatalmának egyik fontos tényezője a gyarmatok. Ezek emelik világpolitikai és gazdasági hatalmát. Ez adja meg az angol polgárnak azt a hasonlíthatatlanul magas nemzeti önérzetet, mely minden negédességtől menten őt a világ minden más nemzetének föléje helyezi.

Milyen fölemelő gondolat és büszke önérzet rejlik abban, hogy az angol otthon van a világ minden tájkán, amennyiben — mint mondja — haza megy Indiába, haza Kanadába, haza Ausztráliába vagy a Fokföldre stb.

Innen magyarázható, hogy az angol, mikor az európai kontinensről van szó, úgy beszél róla minden közelsége dacára, mint valami messze fekvő idegen

világról, ahol ritkán fordul meg, legfeljebb mint turista, üzletember, vagy mulatás céljából, amit otthon nem igen mer megtenni a közvéleménytől való félelme miatt, — ellenben Indiáról, Ausztráliáról stb. úgy beszél, mint hazai földről, ahova elmennie annyi, mint nekünk hazánk valamelyik távolabb eső vidékét fölkeresni.

Mennyi élettapasztalattal, mennyi emberismerettel és általában a minden téren szerzett ismeretek mekkora tárházával tér vissza az anyaországba a gyarmatokon éveket eltöltött tisztviselő, katona, üzletember, munkás, tengerész! Elképzelhetjük, hogy akik ily tág körben mozognak, mennyivel szélesebb látókörűek mint pl. mi magyarok is, akiknek „a nagyvilágon e kívül nincsen számunkra hely; áldjon vagy verjen sors keze, itt élnünk, halnunk kell.“

Ennek a hasonlíthatatlanul nagy gyarmatbirodalomnak minden angol faju lakója, minden erőltetés nélkül a leghivebb alattvalója annak az anyaországnak, melyhez a legbensőbb kötelékek fűzik. Gondoljunk csak vissza a nem rég lezajlott angol-bur háborúra. Megkapó sőt megható egyértelműséggel tették magukévá anyaországuk ügyét s a gyarmatokban jelentkező sok önkéntes, valamint az önkéntes pénzadományok a háboru céljaira mind ékesszólóan hirdették, hogy a gyarmatok és az anyaállam szive együtt dobog.

Okos nép tud okulni a multak tapasztalatain. Az észak-amerikai gyarmatok elszakadása fajrokonosságuk dacára, megtanította őket arra, hogy a gyarmatokkal anyai módra kell bánni. Azóta még a leg-

szélesebb önkormányzattal fölruházott Kanada vagy Ausztrália sem érez az anyaországtól való elszakadási vágyat.

Más nép, mint pl. a spanyol, minden külbirtokát elvesztette, saját fajrokonaik keltek fegyverre az elnyomó anyaország ellen. Az ügyetlenség és tapintatlan bánásmód az alattvalókkal szemben így boszulta meg magát.

Az angol — mint láttuk — sokkal tapintatosabb ezen a téren is úgy annyira, hogy még a benszülött lakossága is a gyarmatoknak úgy tódul Londonba, mint egykor a római világbirodalom provinciáinak lakói Rómába, hogy szemtől-szembe saját otthonában lássa azt a népet és annak fővárosát, mely őket a kulturának anyagi áldásában részesíti s mely bár uralkodik fölöttük, de uralmát nem terhes elviselni.

London utcáin minduntalan találkozunk hindu és más fajú nőkkel és férfiakkal, kik angol társalkodónők és benszülött szolgálók kíséretében látogatják London nevezetességeit.

Főleg a múlt nyáron volt alkalmunk gyönyörködni ilyen exotikus látványosságokban, mikor a kiállítás még nagyobb számmal vonzotta Londonba a gyarmatok benszülött lakosságát. Örömmel jöhettek, mert mindegyik gyarmat külön volt képviselve és így mindegyik saját szülőföldjének termékeit is ott láthatta a nagy világbirodalom minden részének termékei között. Ezért olyan benyomást tett a múlt nyáron London a szemlélőre, mintha nem is egy nép, hanem a világ minden népeinek fővárosa volna.

Anglia gyarmatbirtokairól lévén szó, ezzel kapcsolatban szólok egyet-mást kereskedelmi forgalmáról, iparáról és üzletvilágáról, mint világhatalmának tényezőiről.

Anglia és London világkereskedelme.

Mindazok a tényezők, mely ma valamely nemzetet a világversenyben győzelemhez juttatnak, Angliában megvannak bőségesen. Tengeri kereskedelmével magához vonta a világforgalom javarészét és ebben a világforgalomban megint első hely Londont illeti.

Maga a város nem fekszik ugyan közvetlenül a tenger partján, de a Themse folyó útján, mely a városon keresztül folyik, oly közel jut a tengerhez, hogy bátran tengeri városnak tekinthetjük. A Themse vize London alatt már annyira a tenger behatása alatt áll, hogy a dagály és apály minden tünete a legnagyobb pontossággal észlelhető rajta. Ez a körülmény adja magyarázatát annak a körülménynek, hogy akárcsak Hamburgnál az Elbén, itt is a Themsen a legnagyobb ocean-járó gőzösök fölhatolhatnak egészen London belsejéig.

Ámde maga a Themse medre, melynek vize apály alkalmával egészen sekély, nem alkalmas annyi és oly nagy tengeri hajónak az elhelyezkedésére. Annyira nem, hogy a tulajdonképeni Themse-parton nincs is kirakodás és általában kereskedelmi forgalom.

Nagy elmésség, leleményesség kellett hozzá, hogy a kérdést úgy oldják meg, ahogy megoldották

és Londont mégis a világkereskedelem egyik fő-fő gócpontjává tegyék.

Megkísérlem ezt az elmés módszert leírni és amennyiben szemléltetés nélkül lehetséges, nagyjából legalább érthetővé tenni.

Az egész eljárás magában véve egyszerű és éppen nem bonyodalmas. A Themse partján ugyanis a mederből kivezető utakat, mondjuk csatornákat készítettek, amely csatornák mindegyike egy-egy tágas négyszögű viztartóba vezet. Ide, ezekbe a kikötőknek vagy öblöknek mondható helyekre vezetik be dagály alkalmával a legnagyobb oceán-járó hajókat is. Az ilyen medencének vagy öblnek a vize teljesen ment a tenger árapályától, mert zsilipek útján elzárható a Themstől. Dagály alkalmával tehát a Themsén a legnagyobb hajókat is játszva vihetik föl egészen Londonig, ott azután azon a csatornán vezetik be a hajót valamelyik ki- vagy berakodó medencébe, amelyik erre rendeltetve van. Megjegyzem, hogy a medence egyik oldalán történik a kirakodás és másikon a berakodás. Kimenet ugyanazt a módszert alkalmazzák, úgy hogy dagály alkalmával, mikor a Themse vize megdagad, minden nehézség nélkül vezethető ki a hajó a zsili megnyitása után, sőt a medencével kapcsolatos csatorna vize apály idején is oly magasan áll, hogy a hajót akár ez a nagy víztömeg is kiviszi a Themse medrébe.

Itt, ezeknek a medencéknek a partjain bonyolódik le London tengeri világforgalma. Mint említettem, külön helyeken történik a ki- és berakodás. A kira-

kodó- és berakodó oldalakon vasutak vannak építve, melyek elszállítják a hozott árukat vagy hozzák a szállítani valókat. Óriási raktárak terülnek el a kikötők partjain, telve minden elképzelhető árukkal.

Elmés módját találták ki annak is, hogy a nagy tengeri hajók minden fönnakadás nélkül jár hassanak a Themse hidjai alatt és beléjük ne ütközzenek kéményeikkel vagy árbocaikkal.

A hidak két legbelső oszlopa közötti járóját gépezet segítségével fölemelik és hogy a gyalogközlekedés a hidakon meg ne akadjon, a két belső oszlop bensejében lépcsőket alkalmaztak az oszlop tetejéig és innét csapóhidszerű szerkezet segítségével a közönség átmegy a másik oszlopig, amelyen ugyancsak lépcső segítségével folytatja útját minden akadály nélkül.

Általában — mint látjuk — gondoskodva van mindenképen, hogy se a személyforgalom, se a világforgalom fönnakadást ne szenvedjen.

Igy bonyolítja le London tengeri világforgalmát, ami őt a világkereskedelem gócpontjává teszi. Ebben a világforgalomban rejlenek Anglia nagyságának, világhatalmának forrásai. Ez a világhatalom pedig nagyobb, mint hajdan a világhódító Rómáé volt, mert világforgalmával magához szívja, magához vonja nem csak gyarmatbirodalmának, hanem az egész világnak összes erőforrásait. Gyors hajói szakadatlanul szállítják a világ minden részéből a nyersterményeket, hogy azokat iparának százféle kezével földolgozva és árukat megtizszerezve, mint kész iparcikkeket adja vissza a világnak és teremti így magának a jövedelemnek

annyiféle bőséges forrását, melyek gazdagságát és hatalmát mindenek fölé helyezik.

Másik tényezője Anglia világhatalmának a kereskedelmével egyenlőrangú ipara. Mindkettőben első vagy legalább az elsők között áll az angol. Iparában úgy, mint kereskedelmében megvannak, visszatükröződnek fájának összes jó tulajdonságai: szoliditás és megbízhatóság.

Angol ember nyilvános üzletben alkut nem ismer. Ez teljesen indokolt az ő szolid üzleti viszonyai mellett. Kizárt dolog ugyanis, hogy angol kereskedő valamely áruért többet kérjen, mint amennyit az megér. Viszont, ha valamely cikknek az árát kimondja, bátran megvehetjük, mert annyit biztosan megér. Tiszteletlenül üzlet ki van zárva. Innen van, hogy az angol kereskedő-világ tekintélye és megbízhatósága el van ismerve az egész világon. Ez a föltétlen megbízhatóság teszi az angolt igazi üzletemberré. Mert vannak ugyan ravaszabb fajú kereskedők, ámde éppen megbízhatóságuk hiánya helyezi őket messze mögéje az angolnak.

Iparcikkeik tartóssága és jósága közismert az egész világon. Fémipar, szövő-fonóipar stb. terén versenyre kelhet ugyan velük több más nép, de a versenyben mindig az angol marad a győztes éppen gyártmányainak tartóssága és jósága miatt.

A múlt nyáron rendezett világkiállítás a leghangosabban szóló bizonyíték volt az angol ipar páratlan fejlettsége mellett. A francia ipar ugyan csiny és izlés dolgában föltötte áll, de jól tudjuk, hogy

mindez még nem elegendő ahhoz, hogy valamely iparcikket első rangunak nevezzünk. Mindez szorosan összefügg az angol nemzet sajátos karakterével. Szolid és reális népnek az ipari gyártmánya sem lehet más, mint szolid. Valamint a franciák finom izlése rányomja ezt a bélyeget ipari cikkeikre is, úgy az angol realitás és szoliditás bélyege is rajta van minden gyártmányukon.

Alig vesznek külföldről valami gyártmányt, mert nincsenek senkiére rászorulva, ellenben sok ezer milliót bevesznek saját gyártmányaik külföldi értékesítéséből. Tudjuk, hogy hozzánk több száz millió értékben kerülnek gyártmányaik: tű, olló, kés, posztó, gazdasági gépek stb. Hajógyártásuk maga már több ezer millió külföldi pénzt hoz angol földre; a hajóstársaságok a tengeri hajókat rendszerint angol gyárakban készíttetik, hogy pedig egy teljesen fölszerelt tengeri hajó, főleg annak gépezete mekkora értéket képvisel, azt nem nehéz elképzelni.

Különben az angol fajban már megvan az igazi rátermettség az ipari és általában az üzleti foglalkozásra. Nem is lehet ez másképp olyan népnél, mely annyira tiszteletben tartja a becsületes polgári foglalkozást, hogy a legelőkelőbb arisztokrata családok nem-elsőszülött fiai (mivel a család rangját és méltóságát az elsőszülött fiu szokta örökölni a vagyonnal együtt) ipari és kereskedői pályára lépnek és csak ritkán választják az improduktív katonai pályát.

Ilyen gondolkozásmód mellett, mikor magas képzettségű és előkelő származású emberek választ-

ják az ipari és kereskedői foglalkozást, nem is lehet az az ipar és kereskedelem csak magas fokon álló és a társadalom minden rétege előtt tisztelet és becsülés tárgya. Minthogy pedig manapság a nemzetek versenyében azon fordul meg minden, hogy gazdaságilag melyik erősebb, melyik tudja a most már hatalmi tényező gyanánt szolgáló nemzeti vagyont minél jobban fokozni és fölhalmozni, — teljesen érthetővé válik előttünk az angol nemzet elsősége a többi nemzetek között és egyuttal értjük azt a világhatalmat is, melyet az ilyen nemzet gyakorol.

Az angol alkotmány és szabadság.

Angliát általában a szabadság hazájának szokták nevezni és méltán. Ez áll nemcsak magára Angliára, hanem a szintén angol faju Észak-amerikai Egyesült Államokra is. Könnyen látható, hogy itt megint a faji jellegnek jut a legfőbb szerep, mert más faju népek az angol fajéhoz hasonló körülmények között sem tudják alkotmányjogi téren ugyanazt fölmutatni, mint az angol faj.

Miért épen Angliát tartja a világ első sorban a szabadság hazájának? hiszen Anglia monarchikus állam, kivüle pedig egész sora létezik a republikánus államoknak, amelyekben a közszabadság érvényesülésének általános fölfogás szerint bővebb terének kellene lennie és több biztosítékának ugy az alkotmányos, mint a személyes szabadságnak.

Megkísérlem ezekre a kérdésekre felelni és majd

látni fogjuk, hogy a százados fejlődés folyamán minő politikai, társadalmi és vallási viszonyok járultak a faji jellegen kívül ahhoz, hogy Angliában a szabadság mintaképe fejlődhetett ki.

Azon kezdem, hogy Angliának nincs is írott alkotmánya. Ez pedig nagyon fontos annak a megértésére, hogy a másolt, más néptől vagy népektől átvett alkotmányformáknak soha sincsen olyan mélyre hatoló gyökere, mint a századokon keresztül a mindenkor adott viszonyokból fejlődő alkotmányos intézményeknek.

Ennek az állításnak igazságát nem lehet kétségbevonni. Mert minden intézménynek csak annyiban van igazi ereje és tartóssága, amennyiben az a közszükségletből, a közhangulatból mint természetes követelmény sarjadzik ki és mint ilyen meg is felel az illető nemzet vagy társadalom közakarátának, vágyának, hangulatának.

Hasonlíthatjuk ezt az idegenből átültetett fához vagy virághoz, mely ritkán tud úgy pompázni, mint a maga sajátos talajában és még hozzá, ha az éghajlat sem felel meg neki, akkor a biztos pusztulás és csenevészedés lesz osztályrésze.

Igy vagyunk az intézményekkel s a törvényekkel is. Nem azt mondom ezzel, hogy ne tanuljunk másoktól, hogy mások okos intézményeit és törvényeit ne igyekezzünk nálunk is a lehetőségig meghonosítani. Csak arról van szó, hogy mikor az európai társadalom keretében élve, ahhoz külsőleg, intézmények dolgában is alkalmazkodnunk kell, — ne legyen ez az

alkalmazkodás merő utánzat és ne vigyük intézmények és törvények átültetése terén áldozatul a mi egyéniségünket, faji és nemzeti jellegünket, hanem az idegenből való átültetésnek el kell találnunk azt a nekünk való módját és formáját, hogy az így átültetett idegen növény is úgy tűnjék fel, mintha a mi talajunkból s a mi éghajlatunk alatt nőtt volna fel.

Itt rejlik a különbség az angol alkotmány ereje és más országok alkotmányának ereje közt.

Az angol alkotmány tökéletessége, mintaszerűsége bámulat tárgyául szolgál minden más népnek és csak természetes, hogy mikor a 19-ik század folyamán Európának az angolon kívül szolgátságban élő többi népei alkotmány után sóvárogtak és mintát kerestek, szemük szükségképen az angol alkotmányon akadt meg, azt vették mintának, példányképnek.

Idegenből, angol talajból ültették át tehát Európa népei az ő alkotmányukat és parlamentáris intézményüket. De hozzá tehetjük mindjárt azt is, hogy amint Afrika pálmája pl. csakis saját éghajlata alatt és saját talajában diszlik csak igazán, úgy a többi népeknek angol talajból átültetett alkotmánya is csak halvány utánzata az angolénak, épügy mint az Európában meghonosított pálma is törpe sarjadéka Afrika hatalmas, életerős pálmájának.

Megérthetjük ebből azt is, hogy Európa államainak alkotmánya mért oly ingadozó, mért nem ereszti gyökereit kiszakíthatatlanul a nemzetek talajába és mért nem alakulhat az európai szárazföldön is mindenütt igazi, a szó angol értelmében vett alkotmányos élet.

Ha körültekintünk Európában, azonnal észrevesszük, és világosan látjuk, hogy a legtöbb államban az alkotmányosság csak névleg van meg, a parlamentárizmus hangzatos jelszavával nagyon sűrűn élnek, pedig tulajdonképpen fejedelmi parancsszó és akarat érvényesül és a parlamentárizmus csak egy szép köpeny, mellyel el van fődve az igazi parlamentárizmus hiánya.

A nemzet talajából, közérzetéből és akaratából kifejlődött angol alkotmány magában is egyesíti az erőnek, az életrevalóságnak és a szabadság biztosítékainak összes lehető föltételeit. Abban különbözik ez az összes többi országok és nemzetek alkotmányától, hogy ezt nem egy, erre a célra kiküldött országos bizottság idegen minták szem előtt tartása mellett állította össze, hanem amit angol alkotmánynak nevezünk, az tulajdonképpen a 13-ik századtól kezdve a parlamentnek a királyi hatalommal folytatott küzdelme közben egyes alkalmakkor a királyi hatalom korlátozása és a nemzeti közakaratot képviselő parlamentnek saját hatalma bővítése és körülbástyázása céljából hozott egyes törvények sorozata.

Hozzá hasonlóan csak hazánk fejlődött alkotmányjogilag egész Európában és a mohácsi vészig törvényeink az angolokéhoz hasonlóan az országgyűlés jogkörét tágitják a királyi hatalommal szemben. Nálunk is minden bizonnyal tovább tartott volna ez fejlődés és az angoléhoz hasonló mintaalkotmányunk fejlődött volna ki, ha Mohács után el nem veszítettük volna a nemzeti fejlődésnek egyik föltételét, a nemzeti önálló-

ságot. Így azonban kezünk százfélékép meg lévén kötve, szabad fejlődésünk minden téren százfelé is korlátolva lévén, mind mai napig csak védekezésre és az önálló állami élet foszlányaival való megelégedésre vagyunk utalva. Szabadság hiján nincsen fejlődés; a szárnyaszegett pacsirta soha sem fogja többé dalra nyitni ajkait s a sötét pincébe zárt virág sohasem fog se színével, se illatával elbájozni bennünket.

Amint említettem, már a 13-ik századtól, 1215-től kezdve a bölcs elődök egyes alaptörvényekben rakták le Angliában az alkotmányos biztosítékok alapjait, védekezésül a királyi hatalommal szemben.

Nem lévén céлом ez alkalommal Anglia alkotmányának részletes ismertetése, csak néhány olyan alaptörvényt emelek ki, amelyekből kiviláglik az angol parlamentnek a szabadság biztosítására irányuló bölcs törekvése.

Az említett 1215-iki Magna Chartán kívül, mely a mi 1222-ben kelt Aranybullánkkal idő és tartalom tekintetében is nagyon összevág, említésre méltó a Test acta-törvény 1673-ból, de a közszabadság tekintetében fontosabb ennél az 1679-iki Habeas Corpus, mely a királyi önkény ellenében a személyes szabadságot védi, amennyiben kijelenti, hogy mindenkit a maga illetékes bírósága előtt kell törvény elé állítani, a bírónak pedig kötelességévé teszi, hogy az elfogottat 24 óra alatt kihallgassa s a vádak elégtelensége esetében szabadon bocsássa. Még ennél is fontosabb a Declaration of rights 1689-ből, melyben a nemzet régi szabadságait foglalták össze. Az oklevél kimondja,

hogy a király a parlament beleegyezése nélkül adót nem szedhet, béke idején állandó hadsereget nem tarthat, hanem csak zsoldosokat, kiknek fizetéséről a parlament gondoskodik; biztosítja az alattvalók kérelmezési jogát, a képviselők szabad választását és törvénybe iktatja a sajtó- és szólásszabadságot. Ugyanekkor az állam és a király jövedelmeit egymástól elkülönítették s a király udvartartására rendes évi összeget (civillista) szavaztak meg. A király uralkodik, de nem kormányoz. A kormányzást felelős minisztereire bizza, kiket az országgyűlésen többségben levő pártból köteles kinevezni. A kormány tehát a többségnek, vagyis a nemzet igazi képviselőjének a megbízottja.

Ime, az angoloknál már 1689-ben, tehát a francia nagyforradalmat száz évvel megelőzőleg már megvolt a parlamentáris kormányzás az ő összes föltételeivel együtt; megvolt a sajtó- és szólásszabadság is, szóval mindaz, amiről más népek még álmadozni sem merészeltek.

Fölösleges is említenem, hogy amely nép már oly rég óta ilyen tökéletes szabadsággal él, ahol egész nemzedékek növekedtek fel a teljes politikai és polgári szabadság emlőin táplálkozva, ahol a nemzeti történet minden lapján a szabadság diadalát és dicsőítését és a zsarnokság minden téren való kudarcát olvassák és tanulják: ott a szabadság iránti kiváló érzéknek szükségképen ki kellett fejlődnie.

Viszont ebből megértjük azt is, hogy amely nép századokon keresztül szolgaságban sinylődött, amely népnél a boldogulás első föltétele a szolgai meg-

hunyaszkodás volt, amely nép nem tudta századokon át saját akaratát érvényesíteni, hanem mindig mások parancsszava volt előtte a legfőbb törvény: abban a népben nem is fejlődik ki soha a szabadság és annak biztosítékai iránt az a finom érzék, mely egy, a szabadság ölen felnőtt népnél feltalálható.

Aki hosszú ideig sötét helyen tartózkodik, annak szeme nem tud megbirkózni a nap ragyogó, jótékony sugaraival: így az elnyomatás sötétségéhez szokott nép csak nagyon nehezen tud beilleszkedni a szabadság verőfényes légkörébe.

A fellegen túl is szárnyaló szabad sas bátran néz a napba, szeme kiállja annak égető fényét, de zárjuk szük ketrecbe évekig és látni fogjuk, hogy többé nem meri nyitott szemét a nap felé fordítani.

Szerintem a faji rátermettség mellett ez a körülmény, vagyis a szabadság intézményének megszokása vagy meg nem szokása fontos tényezőként szerepel valamely nép politikai életében. Így magyarázható meg részben az a jelenség is, hogy ősidőktől fogva független nemzeteknél a politikai függetlenség kérdése szóba sem jön, annyira megszokott és önmagától értetődő természetes dolognak tetszik ez mindenki előtt. Ellenben olyan nemzetek kebelében, melyek a politikai függetlenségnek részben vagy egészben híjával vannak, ilyen közjogi kérdések napirenden vannak, sőt pártalakulásra van szükség, mely ezen közjogi kívánalmakat állandó programként napirenden tartja.

Igy érthető az a körülmény, hogy az angol s vele a többi független nemzetek is úgy országgyűlési-

leg, mint sajtójukban, valamint magántársaságok körében kulturális, gazdasági, társadalmi stb. kérdéseket a legalaposabban megvitathatnak, mert nem érzik szükségét annak, hogy függetlenségük védelme céljából közjogi vitákkal és fejtegetésekkel foglalkozzanak. Szóval egy független nép a megszokott politikai szabadságot oly természetesnek találja, mint a virág a napfényt, vagy a madár a szabad természet levegőjét. Az ellenkező viszonyok közt élő nép félve gondol a szabadságra, úgy tekinti azt, mint valami kedves, de tiltott dolgot, melyet tőle egy felsőbb hatalom megtagadott.

Igy magyarázom én részemről a mi sajátos helyzetünkől kifolyólag azt a különös körülményt, hogy nálunk még az is vita tárgyát képezheti, hogy állami függetlenségünk egyik-másik követelménye mellett ki-tartsunk-e, szorosan tömörüljünk-e mindnyájan hazánk ősi jogainak visszavívása mellett. Sőt még pártkerek is léteznek, melyeknek nyílt politikai programja ellensúlyozni és letörni minden olyan törekvést, mely a nemzeti függetlenség egyik-másik követelményét hábrá fokozatosan is életbe léptetni akarja.

Mindez csakis a százados alávetettségnek következménye és ugyanez az alávetettség szüli azt a politikai kiskorúságot, mely saját jól felfogandó érdekünknek a tisztán látását is akadályozza. A kalitkában született madár visszakivánczik elhagyott drótjai közé és míg a szabadban született madárnak éltető eleme, életföltétele a szabad természet levegője, addig a másik elpusztulna ugyanott, mert neki egész világa csak az

a kis kalitka, melyben gazdája édességekkel és minden jóval táplálja.

Bölcs elődök biztosították Angliában a szabadságot utódaik számára. Itt minden hatalmat a nemzetet helyettesítő parlament képvisel és gyakorol, úgy hogy méltán mondják az angol parlament hatalmát mindenhatónak.

Hogya is ne lenne az, mikor megváltoztathatja az államformát, megváltoztathatja a trónöröklést, megváltoztathatja saját magának alkotmányát, törvényeket hozhat, felfüggeszthet, megszüntethet mindenféle nemben: szóval mindazt megteheti, ami emberileg megtehető.

Soha még nemzet az ő képviselte útján nem intézte szabadabban saját sorsát, mint intézi azt az angol. Most már megérthetjük, hogy monarchikus állam léte mért egyesíti magában a szabadságnak több biztosítékát, mint akárhány republikánus állam.

Láthatjuk ebből is, hogy maguk a szabadságintézmények és kormányformák még nem biztosítékai a szabadságnak. Ide más is kell; kell őszinte tiszteletben tartása annak az intézménynek, melytől szabadságunk biztosítását várjuk; kell azonkívül kiváló érzék a szabadság iránt, mely abban nyilvánul, hogy mikor magunk számára jogokat követelünk, azt ne tagadjuk meg másoktól sem.

Például hozhatom fel az angol viszonyok ellentétéképen Franciaországot, mely bár republikánus állam, de lelkiismereti és véleményyszabadság dolgában még nyomába sem léphet Angliának. Mert a legjobb tör-

vények s a legszebb intézmények sikere első sorban is az azokat kezelő emberektől függ. Rossz kezekben a legjobb eszköz is használhatatlanná lesz, ellenben avatott kéz a kevésbbé jó eszközzel is eredményesen tud bánni.

Bölcs elődök az angol parlamentáris hatalom biztosításául szolgáló törvényeket oly nagy körültekintéssel alkották meg, hogy annak fölénye a királyi hatalommal szemben mindenkorra biztosítva van. Összeütközésről a királyi hatalom és a parlament között szó sem lehet. Így állott elő az a világon páratlanul álló körülmény, hogy monarchikus állam léteére a politikai és közszabadságnak sokkal több biztosítékával rendelkezik, mint bármely republikánus állam. Szóval monarchia név alatt a legideálisabb reszpublika alakult ki az angol faj örök dicsőségére.

Beigazolva látjuk itt föntebbi állításom igazságát, hogy a szabadságintézmények és kormányformák még nem biztosítékai a szabadságnak, mert az azokat kezelő emberektől függ minden. Ügyes kezekben a monarchia is reszpublikává válik, míg gonosz és avatatlan kezek a reszpublikából is nyomasztó önkényuralmat csinálhatnak.

Hogy a szabadságbiztosítékok Angliában oly nagy sikerrel működhetnek, abban megint nem csekély része van az angol faj józan konzervatizmusának. Olyan konzervatizmus ez, mely az ősi törvényeket és intézményeket, melyek manapság talán kevésbbé látszanak beleilleni a huszadik század keretébe, vagy a közszabadság jelenlegi biztosítékai mellett fölöslegese-

nek látszanak, mégis akár a mult emlékeihez való ragaszkodásból, akár kegyeletből egytől egyik megtartották.

Ennek igazolására csak ezt az egyet hozom fel. Abban az időben, mikor a parlament és a polgárság küzdelme a királyi hatalommal napirenden volt, az akkori viszonyoknak egészen megfelelő és a dolog természetéből önként folyó volt az a törvény, mely megtiltotta a királynak, hogy a lord major, vagyis London polgármesterének írásos engedélye nélkül bemenjen a City-be, London jelenlegi belvárosába, az akkori tulajdonképeni Londonba.

Ennek a törvénynek ma tulajdonképen nincsen semmi értelme és ha az angolok úgy gondolkoznának, mint mi vagy bármely más nép, akkor a parlament már régen törölte volna ezt a törvényt. Ámde az angol parlament ezt nem tette és valószínűleg a jövőben sem fogja megtenni, annyira nem, hogy az angol király ma is, mielőtt a City-be megy, a világegyetem mulasztaná el előzőleg beszerezni a lord major írásos engedélyét. Elmulasztása esetén nagyon komoly következményei lennének e mulasztásnak, mit bizonyára a királynak volna oka első sorban megbánni, mert Angliában nem azért hozták és hozzák a törvényeket, hogy azokat bárki is, ha mindjárt a király is, büntetlenül megszeghesse.

Ez az általam is már több ízben említett angol konzervatizmus óriási erőt képvisel a nemzeti összetartás és öntudat emelése terén és egyuttal az angol nemzet legkésőbbi nemzedékeit is szétszakíthatatlan

kötéléssel fűzi össze az ősökkel, ami pedig hogy milyen fontos egy nemzet életében, azt talán emlitenem is fölösleges.

Amely nemzetet így száz és száz törvény, száz hagyomány fűzi a multhoz és e multban szerepelt ősohöz, azt a nemzetet meg nem ingatják, meg nem rázkódtatják semmiféle modern nemzetközi jelszavak.

Innét van, hogy míg más faj, főleg román faj népek tömegesen lesznek a nemzetköziség martalékaivá, addig az angol faj józanságán és szívósságán megtörnek az Istent és hazát tagadó nemzetköziség nyilai. Az angol munkásosztály is szervezve van saját érdekei védelmére, de nem nemzetközi alapon, hanem az angol nemzeti érdekek alapján.

Általában az angol szocializmus és más nemzetek szocializmusa közt az a különbség állapítható meg, ami az angol fajt minden más fajtól lényegesen megkülönbözteti: a nemzeti alaphoz való szívós, törhetetlen ragaszkodás.

Mikor angol szocialisták jogos érdekeik védelmére gyűléseket tartanak, első teendőjük, hogy munkálkodásukra Isten áldását kérik s e célból tömegesen keresik föl az Isten házáat. Mekkora tehát a különbség a nemzetközi szocializmus Istent és hazát tagadó perverzítése és az angol szocializmus vallásos és hazafias iránya közt! Valóban az angol ezen a téren sem tagadja meg magát s ha szocialistává lesz is, akkor is első sorban angol marad.

Igy van az angol minden más intézménnyel is, melyet idegen talajból ültet át saját hazájába.

Általában az mondható róluk, hogy mint józan nép nem indulnak elvont theoriák, meddő elméletek után, hanem mindannak, ami törvénné lesz náluk, annak közszükségletből kell fakadnia.

Valamint semmi téren, ugy intézmények átültetése terén sem látunk merő külföldi utánzást. Hogy pedig törvényeik mennyire a közszükségletből fakadnak s mihelyt eme követelménynek meg nem felelnek, mennyire nem haboznak azokon tuladni, — legjobban mutatja az az elbánás, melyben a polgári házasság angol földön részesült.

Mikor a kötelező polgári házasság intézménye áramlatként járta be az egész művelt világot, az angol társadalom sem maradhatott ment ettől az áramlattól. A közvélemény Angliában is követelőleg lépett fel e téren és természetes, hogy az angol parlament nem késett a közvélemény ebbeli követelésének eleget tenni.

Ámde mi történt csakhamar? Alighogy az új intézmény meghonosult, sietve jött a kiábrándulás. Az idegenből átültetett intézmény mielőtt meghonosodott volna, máris teljesen elvesztette népszerűségét és minthogy Angliában a törvényeket és intézményeket nem önmagukért, hanem első sorban gyakorlati használhatóságukért szokták létesíteni, ugyanaz a parlament ugyanannak a közvéleménynek a sürgetésére amint előbb törvénybe iktatta, ugy most mindenestül megszüntette az egész kötelező polgári házasság intézményét.

A hadsereg.

Az eddigiekhez hasonló bölcseséggel van megoldva az elődök körültekintése folytán a hadsereg kérdése is. Az 1689-iki Declaration of rights nevű alaptörvény — mint már láttuk — kimondja, hogy a király béke idején állandó katonaságot nem, hanem csak zsoldosokat tarthat, akiknek fizetéséről a parlament gondoskodik, de egyuttal a parlament főntartotta magának a hadsereg fölötti rendelkezés jogát.

Nagy előrelátással és államférfiui bölcseséggel van tehát gondoskodva arról, hogy a nemzet pénzén és véréből főntartott zsoldos hadsereggel ne rendelkezék semmiféle más hatalom, mint maga a nemzet az ő parlamentje útján. Lehetetlenség volna e szerint a hadsereget a nemzet vagy annak parlamentje ellen felhasználni.

Míg más nemzetek az uralkodók kezeibe tették a saját vérük- és pénzükön fenntartott hadseregek fölött a rendelkezési jogot, melyet az illetők alkalmilag ellenük is fordíthatnak, addig Angliában mindennek nagy bölcsen eleje van véve.

Gondoljunk csak vissza nálunk a legközelebbi múlt eseményekre, mikor a hadsereget a parlament ellen használták fel és ekkor megértjük a nagy horderejét annak, ha a hadsereg fölött maga a nemzet az ő törvényhozása útján rendelkezik.

Angliában nincsen általános katonakötelezettség. Londonban szélteben lehet olvasni a király által aláírt felhívásokat, melyekben a hazai ifjúságot fel-

hivja, hogy akik hajlamot éreznek a vitézi pályára, azok a kijelölt bizottságok előtt jelentkezzenek. Nemcsak a tiszteknek, hanem a legénységnek is rendes fizetés jár, amiből elég szépen meg lehet élni.

Hogy ez a hadsereg éppen nem olyan, mint a nagy katonai államok erősen fegyelmezett és jól begyakorolt hadserege, azt mondanom is fölösleges.

Mireánk, akik a katonaságnál megszoktuk menetelések alkalmával az igazi katonai magatartást, igazán komikus hatással van egy angol katonai csapat elvonulása. Még London utcáin is, ahol pedig ezernyi ezer szem van rájuk szegezve, a legpéldásabb rendetlenségben, pipázva vagy cigarettázva vonulnak a csapatok; fegyverét kiki úgy viszi, amint jól esik: majd a vállán, majd a hóna alatt vagy pedig előkelő hanyagsággal huzza maga után. Nem különböznek tőlük a tisztek sem, akik lóháton kísérik őket, de a hagyományos angol pipa vagy szivar az ő szájukból sem szokott hiányozni.

A nagyobb csapatok felvonulása rendesen zene hangjai mellett szokott történni, de ez a kezdetleges zene is inkább bántja, mint gyönyörködteti a fülét annak, aki különbhöz van szokva. A katonaság öltözete a lehető legtarkább: a tiszta piros zubbony igen sűrűn látható, a fejen pedig oly parányi kis sapka, mely éppen hogy a feje bubját eltakarja.

A szárazföldi hadseregénél nagyobb szabásu Angliának tengeri hadereje, mely szintén fizetett zsoldosokból áll. Erre kiváló gond van fordítva minden tekintetben, mert Anglia világhatalmát, mit a tengeren

való tulsulya ad meg, ez tartja fenn. Az angol fajnak sajátos tulajdonságai: a szívósság, a hidegvér, a bámulatos lélekjelenlét a halálveszedelem közepette, itt érvényesülnek első sorban. Ezzel a hadi flottával a világ egyetlen nemzetéé sem versenyezhet se számarány, se gyakorlottság tekintetében.

Bámulatos dolgokat beszélnek az angol hadi flotta tisztjeinek és legénységének törhetetlen kötelességérzetéről, bátorságáról és kitartásáról. Az angol faj hadi téren itt a hadi tengerészetnél érvényesül első sorban.

Ezzel az említett szárazföldi és tengeri haderővel tartja fenn Anglia az ő világhatalmát. Ez a haderő az anyaországon kívül 347 millió alattvalót tart féken szükség esetén.

Mindezeket a nagy eredményeket csak az angol szellemi fölény képes létrehozni. Bátran szellemi fölénynek mondhatjuk, ebből magyarázhatjuk első sorban azt, hogy a militarizmus nélkül is képes világhatalmat és a világ legnagyobb gyarmatbirodalmát fenntartani. Míg más államok mérhetetlen áldozatokat hoznak hadseregeikért és milliárdok fogynak el hadi célokra, addig Anglia pl. a 200 millió lakosságu Indiát 80 ezer zsoldossal képes fékentartani. A szellemi erőnek az anyagi nyers erő fölötti legszebb diadala ez.

Magától értetődik, hogy Angliának is temérdek pénzébe kerül a tengeri és szárazföldi haderőnek a fenntartása. — A különbség csak az, hogy más államoknál mindez improduktív befektetés és legfeljebb egy győztes háboru esetén van tényleges eredménye;

Angliában ellenben a haderőre fordított nagy költségek bőségesen megtérülnek a haderő által biztosított világkereskedelemből, valamint magukból a gyarmatokból is, melyeket a hadsereg megszállva tart. Így érthető, hogy Angliában a nagy hadügyi kiadások mellett is igen bőven jut kulturális, humanitárius, gazdasági és más egyéb kiadásokra is, mert a praktikus angol szellem még a haderőt is úgy tudja felhasználni, hogy a ráfordított költségek bőségesen megtérülnek az általa hajtott hasznos előnyök által.

A nemzeti nevelés.

Már ismételten kiemeltem, hogy az angol nemzet az önállóságát azzal domborítja ki legjobban, hogy nem utánoz senkit, legalább olyan mértékben nem, hogy ez merő utánzásnak volna nevezhető. Ebben különbözik az angol nép minden más néptől legjobban. A konzervativizmussal párosult önálló nemzeti felfogás eredményezi azt is, hogy az angol megtartotta ősei szokásait — mint eddig is láttuk — minden téren, amiről eddig szóltam. Ugyanez mondható az iskolázásról és általában a tanügyről is.

Általában bevallott fő cél ezen a téren nem az ismeretek nagy mennyiségével tömni tele a tanulók fejét. — Keveset adni, de alaposan. A másik szempont, ami a tanítás és nevelés terén szem előtt lebeg: kifejleszteni a nemzeti érzést és öntudatot a lehető legnagyobb fokig.

Ha közelebbről és elfogulatlanul vizsgáljuk ezt a nevelési és tanítási irányt, azt hiszem többé vagy kevésbé helyeselni fogjuk az angol felfogást. Mert világos, hogy nem az ismeretek nagy halmaza a fő a tanításnál, hanem az alaposság. A sok ismeretet kevés agy emészti meg kellően, főleg pedig hirtelen beadva oly gyorsan elpárolog annak nagy része, hogy alig hagy valami tartós nyomot maga után.

Különben is az angol szabadságérzet kizárja azt, hogy olyan szigorú formák közé szoríttassék a szellemi működés gyakorolhatása, mint más európai népeknél. Innen van, hogy aránylag alig van kvalifikációhoz kötve náluk pl. az ügyvédség gyakorlása. De hasonlót mondhatunk más, szintén szellemi munkával foglalkozók működésének a megkönnyítéséről is.

Az angol szellem abban is különbözik más nemzetekétől, hogy lehetővé teszi s elősegíteni igyekszik az egyéni érvényesülést, úgy gondolkozván, hogy az élet az igazi s a legjobb iskola, ahol joga van mindenkinek tehetsége szerint érvényesülni s ha az illető az érvényesülésre képtelen, ugysis ki fog az tűnni mihamarabb.

Ez a felfogás vezeti az angol társadalmat akkor, mikor nem kívánja az egyes életpályáknál tulságosan a kvalifikációt.

Hogy pedig ez a felfogás a való életben mennyire bevált, azt nagyon sokféleképen ki lehet mutatni. Minden szigorú ügyvédi, orvosi stb. szigorlatok nélkül is voltak és vannak Angliában kiváló ügyvédek, orvosok stb. Mert valóban, nem is az a diploma tesz valakit

mindjárt életrevaló emberré, hanem igenis az életben, annak mindennemű viharában és forgatagában az érvényesülési képesség.

Szerintem tehát helyes, az egyéni szabadság szempontjából is elfogadható az angol felfogás, mely nem állít korlátokat, legalább nem számottevő korlátokat, az egyén érvényesülése elé.

Különben eme felfogás helyességének majdnem kézzel fogható bizonyítékát nyújtják a szintén angol faju Északamerikai Egyesült Államok. Ott az angol szellemet és felfogást ezen a téren még jobban látjuk érvényesülve, mint az anyaországban.

Mindnyájan tudjuk, hogy a találmányok igazi hazája az Északi amerikai Egyesült Államok. Említsem-e Edisont, a fonográf és telefon feltalálóját? E kettő oly bámulatos vivmánya az emberi szellemnek, mely méltán gondolkodóba ejt bennünket. Pedig megjegyezhetjük, hogy Edison nem a szó európai értelmében vett iskolázott ember. Amint az angol faj nagy alakjainak legtöbbje, nem ment ő keresztül azokon a szigorú vizsgálatokon, melyeken Európában minden érvényesülni akaró embernek át kell esnie. Őt az élet és önmaga tanította meg az ismeretekre, melyekkel a világot bámulatba ejtette. Tanult, dolgozott, kísérletezett magától és nem készült soha szigorlatra. Ő maga bevalotta, hogy mindabból alig tud valamit, amit Európában a fizika és általában természettudományok neve alatt ismernek és bármelyik európai középiskolában minden nehézség nélkül sikerülne megbuknia a fizikából, míg a mi fiaink a legnagyobb könnyűséggel vezetik

le az ingalengés vagy a gravitáció, a nehézkedés törvényét.

Íme, az angol rendszer, mely az egyén szabad érvényesülésének nem vet gátat, Edisonban üli legszébb diadalát, aki anélkül, hogy sablonos ismeretekkel lett volna eltöltve ifju korában a természettudományok köréből, mégis világgraszoló találmányaival tette magát halhatatlanná éppen a természettudományok terén.

Általában az angol szellem legszebb vívmányai közé tartozik az a sok felfedezés, mely különösen a közlekedési eszközök tökéletesítése terén teszi tiszteltté a fölfedezők neveit és velük együtt az egész angol nemzetet. Nélkülük ma is kezdetleges járműveken döcögnénk, míg most pár óra alatt akkora utat tehetünk a legnagyobb kényelemben, amelynek megtételéhez annak előtte napokra volt szükség.

Az amerikai angol Fulton találmánya a gőzhajó, mely megnyitotta az emberiség számára a világ összes tengereit. Az angol Stephenson találmánya a lokomotív, mely a vasuti kocsikat röpíti pár óra alatt országokon keresztül. Londonban már 1814-ben gázvilágítást alkalmaztak az utcákon. A villámos telegráfot az angol Wheatstone tervei szerint Londonban használták először gyakorlati célokra.

Ezekből láthatjuk, hogy a modern élet kényelmessé tétele, valamint a közlekedés páratlan gyorsasága terén elért vívmányok első sorban is az angol szellem dicsőségét hirdetik.

Azt hiszem nem csalódom, ha a fölfedezések

terén elért ezen páratlan vívmányokat az egyén szabad érvényesülésének a lehetőségén kívül az angolban meglévő kutatási hajlamnak is hajlandó vagyok betudni.

Annyi bizonyos, hogy a közlekedési eszközök hihetetlen tökéletesítésével nemcsak az uj-kornak adott egészen más fejlődési irányt az angol szellem, hanem a jövő évezredekben is mindaddig érezhető lesz ez, amíg a természettudományok s vele a felfedezések terén az eddigi vívmányok tulszárnyalva nem lesznek.

Fentebb említettem, hogy az angol nevelésben egyik fontos tényező a nemzeti érzés és öntudat fejlesztése. A nevelésnek ezt az irányát is csak helyeselnünk lehet. Helyeselnünk, mert a jóból nincsen az a sok, ami tulságosnak volna mondható. Így vagyunk az érzelmek legnemesbike: a nemzeti érzés, a hazaszeretet fejlesztésével is. A legszélsőbb sovinizmus, az ő esetleges türelmetlenségével is még mindig fényesen ragyogó erény marad a nemzetköziség utálatos émelgyösségéhez képest.

Minél jobban terjed ez az áramlat, annál inkább szembe kell vele helyezni az igazi nemzeti érzést, ha mindjárt sovinizmus alakjában is. Az angol vezető körök tehát igen bölcs tapintattal eltalálták a nemzetközi áramlat ellenmégét a nemzeti érzés és öntudat következetes ápolásában és fejlesztésében.

Különben az angol faj szívóosságában és ellenálló képességében már akadályra talál a nemzetköziség áramlata. Tehát e téren is a faji jellegben van a legnagyobb biztosíték. Ha összehasonlítást teszünk a román faju népek s az angol faj, mint germán faj

között, azonnal beigazolva látjuk állításunkat. A francia, az olasz, a spanyol szintén súlyt helyez ugyan a nemzeti irányra a nevelésben és mégis azt látjuk, hogy ezek a hanyatlásban lévő fajok szolgáltatják a nemzetköziség molochjának a legtöbb áldozatot. Érdekes egy kissé elmélkednünk e fölött és majd meggyőződésévé érlelődik bennünk, hogy valamely faj hanyatlásának egyik első tünete a nemzeti érzés és öntudat hanyatlása.

Az angol a tanítás terén is a maga útján halad. Konzervativizmusából kifolyólag megtartotta ezen a téren is a százados formákat és kereteket és mások utánzása nélkül állapítja meg a tanítás tervezetét, ami által az ő sajátos nemzeti jellegének a bélyegét süti egész nevelési rendszerére. Ez pedig a sajátos nemzeti kultúra szempontjából sokkal fontosabb, mint gondolnók. Így az iskola valóságos melegágya lesz a nemzeti kultúra kertjének, melyből a nemzeti érzésnek, a nemzeti öntudatnak s a nemzeti nagyságnak a legszebb virágai sarjadoznak.

Mi más ehhez képest az idegenből átültetett rendszerek és intézmények hatása! Az angoloknál ismeretlen merő utánzásnak csak egy példáját hozom fel és látni fogjuk, hogy nálunk mennyire más eljárás divik ezen a téren.

Jó pár évvel ezelőtt egyik nyáron Németországban járván, meglátogattam néhány gimnáziumot is, ahol még júliusban előadások voltak. Ott értesültem, hogy az érettségi vizsgálatok rendszerét reformálták egész Németországban. Hazajövet megemlítettem ezt társaim

előtt és félig tréfásan megjegyeztem, hogy mi is el lehetünk készülve egy hasonló reformra. Gyanítottam ugyanis, hogy amint minden téren utánozzuk a külföldet, ugy ezen a téren is valószínűleg hasonló fog bekövetkezni. És mennyire nem csalódtam! Nem tellett bele egy év és ime, megjelent a miniszteri utasítás, amely az érettségi vizsgálatok reformját tartalmazta. Hogy pedig ez a reform egyenes utánpótlása a németeknél életbe léptetett hasonló reformnak, azt mondanom is fölösleges.

Ebből láthatjuk, hogy mi különbség önállóan járni el, vagy pedig egyéniségünk feláldozásával utánozni másokat. Az individualizmus, az egyéniség érvényesíthető nemcsak az egyénnél, hanem az egyénekből álló társadalomban is. Sok egyed alkotja a társadalmat és ennek egyöntetű megnyilatkozása adja meg valamely társadalom sajátos jellegét, ami az egységes nemzeti jelleg néven nevezhető akkor, amikor az illető nemzet részeiben úgy, mint egészében felfedezhető az.

Ez a magyarázata annak, hogy az angol típus minden elképzelhető vonatkozásaiban észlelhető úgy az egyedeknél, mint a tömegeknél. Találkozhatunk az európai faj bármelyik egyedével, anélkül, hogy — egyes eseteket kivéve — biztosan meg tudnók állapítani nemzetiségét. Ámde az angollal másképp vagyunk. Az első pillantásra jóformán ráismerünk nemcsak alakjáról, hanem viselkedéséről is és általában a sajátos nemzeti típus azonnal megkülönbözteti a más nemzetbeliektől. S ez a külsőleg megnyilatkozó jelleg

áll a belsőre, a lelkiekre is. Ez a kettő együtt véve adja meg az angol fajnak a más fajoktól elütő sajátos nemzeti jellegét.

Az európai faj nemzeteinél az azonos kultúra, a kulturával együtt járó életmód, ruházat stb. némi tekintetben nemzetközi jelleget ad úgy az egyedeknek, mint a tömegeknek is.

Ebből a nemzetközi színezetből kiválik az angol faj az ő lelki és testi tulajdonságaival. Ezért azt lehet mondani, hogy úgy tekinthető, mint az európai fajnak egy sajátos külön típusa.

Ennek a különállásnak a jellegét magán hordja az angol a köznapi élet minden elképzelhető vonatkozásaiban. Életmódja, életrendje, lakása és annak berendezése nagyban elüt az európai kontinens népeitől.

Az angol házak.

Kényelmi úgy, mint célszerűségi szempontból mintaszerű az angol ház. London külvárosai nyújtják ennek legszebb példáját. Kicsiny, emeletes házakból állanak ezek. Minden ház előtt kis kert és mögötte nagyobb kert. Minden egyes ilyen ház mintája a célszerű építkezésnek. Ami csak egy modern házban megkívánható, az mind megtalálható ezekben az igazán vonzó családi kis fészkekben. A földszinten ebédlő, esetleg iroda, vendégszoba, konyha és cseléd-lakás. Az emeleten van a család igazi otthona, mire az angol nagy súlyt helyez. Nappali szoba, hálósoba, dohányzó- és szórakozó-szoba, fürdőszoba. Szóval a

modern lakásberendezések valóságos típusai ezek. Csak látni kell, hogy az ember a célszerű építkezés ezen mintaszerűségén elbámuljon. Mert valóban elbámul az ember azon, hogy ilyen kicsi helyen mint lehet ügyes találmánysággal annyi mindent előállítani.

Érdemes volna egy ilyen praktikus kis angol ház építészeti terve szerint nálunk is példát adni a célszerű építkezésre.

Nézzük meg egy ilyen angol háznak a belsejét. Már az ajtónál feltűnik a kilincs hiánya, mert kilincset Angliában nem ismernek. Kilincs helyett egy gömbféle van alkalmazva az utcai ajtón, mely azonban nem működik, hanem minden egyes esetben villámos csengetyűvel kell előbb jeleznünk, hogy be akarunk lépni. Bent a házban minden egyes ajtó hasonló gömmbel van ellátva, melynek forgatásával nyitható és betehető az ajtó. Az ablakok sem olyan szerkezettek, mint a mieink. Legjobban a vasuti kocsik ablakaihoz hasonlíthatók. Kinyitásuk és betevésük olyan módon történik.

Kályhát, aminőt az európai kontinensen használunk, hiába keresnénk. A konzervatív angol megtartotta a régi kandallót. Kevésbé enyhe éghajlata alatt ugyan nem ad kellő meleget, de az angol szívesen eltűri a meleg hiányát, ha láthatja a lobogó lángot, mely mint valami Veszta-tűz szenteli meg az ő otthonát. Körülülük a kandallót s lábaikat melengetve társalognak vagy legtöbb esetben hallgatva szórakoznak. A kandalló-rendszernek tudható be, hogy igazi meleg az angol lakásokban nem igen található. Hozzá

vannak edzve, ép úgy mint az éghajlathoz, mely nem annyira hideg, mint inkább nyirkos.

A szobában használt képeik sem úgy függnek, mint nálunk szokás. Szegeket ugyanis nem vernek a falba, hanem célszerű szerkezettel zsinórokon függesztik a képeket.

A szobák berendezése célszerű és végtelenül változatos. A változatosság terén volt alkalmam látni egy londoni butorgyár áruházát, Waring és Gillow cégé ez az Oxford-Streeten.

Azért említem meg ezt, hogy fogalmat alkot-hassunk arról, hogy minő változatosság létezhetik a lakásberendezés terén. Ezer, különféleképen butorozott szoba áll itt a vevők és érdeklődők rendelkezésére. Minden megvett butorzatot nyomban ujjal pótolnak a cég londoni gyáraiból. Szalon, ebédlő, hálószoba, fürdőszoba, dolgozószoba stb. minden elképzelhető változatban látható itt. Jellemző, hogy a dolgozó-szobák mind fölülről kapják a világítást.

Amily sokat adnak a lakások belső berendezésére és főleg a kényelemre, ép oly kevés gond van fordítva az épületek külső díszére.

Aki Londonban diszes épületet keres, az csalódní fog. Itt hiába keresnők Páris gyönyörű boulevardjait vagy egyes feltűnő épületeket. A parlamenti épület, a szent Pál temploma, a Westminster templom, meg talán a British muzeum és még néhány köz- és magánépület az egyedüliek, melyek említésre méltók.

A lord major lakása oly egyszerű emeletes épület, melynél különbek vannak vidéki városainkban is.

A híres angol bank épülete oly egyszerű, hogy senki se gondolná, hogy ebben van a világ legtöbb mozgótőkéje. Az utca felől vakablakok vannak, belül azonban fel van szerelve a pénzüintézetek minden szükséges kellékével.

A királyi palota, a Buckingham palota, valamint a főnemesi családok lakásai kívülről éppen nem árulják el lakóik előkelőségét.

Különben London város egész területe úgy szólván egyes lord családok birtoka. Ezeknek telkeire többnyire részvénytársasági alapon 100—150 évi lejáratlalt épült London házainak nagy része.

A már említett City-ben, London belvárosában lakóház alig van. A nagy üzletházak irodái és raktárhelyiségei vannak itt, állandó lakosok gyanánt jóformán csak a házmesterek szerepelnek.

Anglia világkereskedelmének megfelelően ezek az üzletházak akkora irodai személyzettel dolgoznak, hogy egy-egy nagyobb üzletház irodai személyzetével akár három magyar vármegye közigazgatását el lehetne végezni. A táviratok, köztük a tenger alatti kábeltáviratok özönével érkeznek a világ minden részéből, úgy hogy egy-egy nagy üzletház a nap minden órájában a legnagyobb pontossággal van értesítve a saját üzleti körébe vágó áruk értékváltozásainak minden legkisebb mozzanatáról.

A sok távirda-, telefon- és villanyos-hálózat a City fölött valóságos tetőt alkot, mely maga is érdekes látványt nyújt, ha a City valamelyik házának emeleti ablakából szemléljük.

London építészeti büszkeségei: a szent Pál temploma és Westminster templom a vele kapcsolatos egykori apátság kolostorával a rég letűnt századok alkotásai, amikor Isten dicsőségére versenyezve emelték minden országban a legnagyobb és legpompásabb templomokat. Méreteinek nagysága és disze a szent Pál templomát első helyre helyezi, viszont a Westminster templom az ő gothikus stilszerűségével, mely minden ódonysága mellett is minden parányi részén visszatükröződik, leköti a szemlélőt. Ami pedig Westminster templomot főleg az angolra nézve kegyelet tárgyává teszi, ez az, hogy itt vannak elhelyezve a templom nagyterjedelmű oldalhajóiban és kápolnáiban Anglia fejedelmeinek és nagy alakjainak a hamvai. Csupa szarkofág között jár az ember, melyeknek mindegyike felirattal jelzi a benne pihenő nevét, rangját, korát. Fejedelmek és más kiváló személyiségek, akik az életben esetleg engesztelhetetlen gyűlöletet tápláltak sziveikben egymás iránt, itt békésen megférnek egymás mellett. A halálban békében megvannak egymás mellett koruk legkiválóbb két női alakja: Stuart Maria skót és Erzsébet angol királynő. Erzsébet lefejeztette ugyan gyűlölt ellenfelét, de — valószínűleg nem véletlenségből — egészen egymás mellé kerültek hamvaik. Aki e két nevet közvetlenül egymás után olvassa és történetüket emlékezetébe visszaidézi, abban önkéntelenül támad a gondolat, hogy mily botorság sziveinkben szeretet helyett gyűlöletet táplálni, mikor a halál ugyis mindent kiegyenlít s az egykor legjobban gyűlölő szív hamvai oly szépen

pihennek gyűlöletének tárgya mellett. Egész életünk javarésze hajszában és küzdésben telik el, holott mindennek vége egy szűk koporsó, mely mindent kiegyenlít, mindent kiengesztel.

A parlament épülete méltán sorakozik az említett monumentális épületek mellé. Sokban hasonlít ez a mi parlamenti épületünkhöz; fekvése is a Themse partján egészen a mi parlamenti épületünk dunaparti fekvését juttatja eszünkbe. Előtte áll Cromwell szobra, aki bár a parlamentet annak idején szétkergette s ajtájára felíratta: „ez a ház bérbeadó“ és mint a köztársaság protektora a legnyomasztóbb önkényuralmat gyakorolta, — az érdemeit elismerő utókor kiengesztelődő emlékével s a monarchikus angol nemzet szoborban örökitette a nagy republikánus államférfiu emlékét.

Ugyancsak a Themse partján emelkedik London régi vára, a híres Tower. A letűnt századok nagyon sok emléke fűződik ehhez az ódon várhoz, melynek története jóformán az angol nemzet történetével azonos. Ma is vár jellege van a Towernek; katonaság lakik benne, melynek őrségével a látogató minduntalan találkozik. Az őrségre azért is szükség van, mert itt őrzik Angolország egyik nagy kincsét: a királyi koronát és a koronázási jelvényeket. Ennek a megtekintésére bebocsátják a közönséget pénzért árusított belépő-jegygyel.

A koronát vasrácsos minden oldalról elzárva tartják a vár egyik termének közepén. Minthogy a Tower ódon ablakain kevés napfény szűrődik be, a

látogatás idején villanyfénnel pazarul meg van világítva a korona és a koronázási jelvények. Fenséges látványt nyújt ilyenkor az angol állam jelvénye s a rajta levő drágakövek ragyogása a villanyos lámpák fénye mellett valósággal elkápráztatja a látogatók szemét. Nagy is a látogatottság; tömegesen tódul a közönség a Tower nevezetességeinek, köztük első sorban a koronának megtekintésére.

Ezen a nagyszerű látványosságon kívül a régi történeti emlékek egész halmaza tárul a látogató elé. A Towert ugyanis régente államfogháznak használták és így sok fejedelmi és történeti név viselője volt itt hosszabb-rövidebb ideig, mint államfogoly. Többi közt a Tower egyik udvarán láncsal körülvett négyszögű helyet mutatnak, melyen belül történt VIII. Henrik feleségei egyikének, Bolein Annának a lefejeztetése. Hasonlóképen a jellegzetes régi börtönhelyiségek mindegyikéhez egy-egy történeti név emléke fűződik. Bástyáiról ódon, még régi divat szerint kerek nélküli ágyucsövek merednek a város felé, nem védelmi célból többé, hanem csupán csak a történeti hűség megőrzése céljából. A konzervatív angol megőrizte, fenntartotta a multak emlékeit ezen a téren is, úgy hogy egy ilyen jókarban megőrzött várban egész sora a letűnt századoknak beszél hozzánk. Milyen szép volna, ha a mi Budavárunk vagy Visegrádunk a maga eredeti állapotában éppen megőriztett volna! Azok a százados ódon falak az ő zegzugos helyiségeikkel minden némaságuk mellett hangos szavakkal mondanák el nemzeti történetünk egyes

hozzájuk fűződő eseményeit, mint ahogy elmondják az angolnak a Towerhez, Windsorhoz és más várakhoz fűződő történeteket.

A Towerről lévén szó, nem hagyhatom említés nélkül Angliának egyik másik régi várát, az előbb említett Windsort. Nem Londonban, nem is közvetlen közelében fekszik ez Londonnak; vasuton vagy másfél órát kell utaznunk, míg elérünk Windsorba, az angol királyok ezen ősrégi, de ma is jókarban tartott és fejedelmi tartózkodás céljaira berendezett várát.

A Themse partján fekszik Windsor, felséges kilátással a környékre, mely maga is megérdemli, hogy ide fáradjunk. Maga Windsor is szép vidéki város, melynek virágzását biztosítja az udvar gyakori itteni tartózkodása, és a fejedelmi vendéglátások. Az angol királynak ugyanis Londonban nincsen olyan palotája, mely alkalmas volna fejedelmi vendégek megfelelő fogadtatására és ellátására. Ezért az angol király rendszerint itt fogadja fejedelmi vendégeit, ahol igazi királyi lakás várja őket, a kényelemnek, a fénynek, a pompának minden megnyilatkozása közepette. Ami a francia királyoknak volt Versailles, a bécsi udvarnak Schönbrunn, vagy a porosz királynak Potsdam, ugyanaz az angol királynak az ősrégi Windsor.

Régi középkori eredetű vár ez, melynek minden része a régiséget tükrözteti vissza a maga eredetiségében. Óriási kertje, mely a szép angol kerteknek egyik legszebb példánya, valósággal elragadja a szemlélőt.

A vár belső berendezése elárulja, hogy feje-

delmi lakásnak van szánva. Belépő-jegygyel lehet bejutni ide is. Nincsenek itt modern művészettel felszerelt termek, mint Versaillesben vagy más újabb keletű királyi kastélyban. Régies itt minden, de művészi és izléses. A számtalan festményről Anglia történetének egyes részletei szólnak hozzánk. A régi izlést és kényelmet a maga eredetiségében és szépségében látjuk megvalósítva a számtalan terem mind-egyikében. A folyosókon vérték, páncélok, középkori fegyverek közt járunk s úgy érezzük magunkat, mintha nem is a huszadik században élnénk, hanem a középkor valamelyik századában, mikor még golyós fegyverek hiányában a vaspáncél kellő biztonságot nyújtott a testnek mindenféle ellenséges támadások ellen.

Van a várnak egy megfelelő koru kápolnája szent Györgyről elnevezve, mely a gotikus stílusnak valóságos remeke s melyhez a régi angol királyok korából igen sok történeti emlék fűződik.

A British muzeum.

Mielőtt Londont és Angliát elhagyjuk, tekintsünk be néhány percre a British muzeumba, mely nemcsak Angliának, hanem az egész világnak legnagyobb és leggazdagabb e nembeli kultur-intézménye. Csak néhány percet mondtam, amennyi ideig róla általánosságban szólni akarok, mert ha csak megközelítőleg is kimerítően és szakszerűen akarna valaki róla írni, akkor kötetekre terjedő ismertetés lenne belőle és még ez is csak igen hiányos ismertetés lenne.

Méltán büszkesége ez az angol nemzetnek, melyhez hasonlót hiába keresnénk. Már maga az eszme nagyszerű, hogy olyan korban vetették meg ennek alapját, mikor más népek ilyesmire még alig gondoltak.

Nagy népek az ő nemzeti nagyságukat már a régi multban is minden elképzelhető módon kidomborítani igyekeztek és hasznos, érdekes és tanulságos dolgokat, melyekhez idegen világban jutottak, mindjárt hazájuk javára igyekeztek megszerezni. Már a rómaiak történetében olvassuk, hogy mikor a római legiók a karthagóiak elleni háboruban először fordultak meg Afrika földjén, az ott talált természeti ritkaságokat, mint pl. az előttük addig ismeretlen óriási kigyókat hazavitték hazájukba, hogy honfiaik is lássák és ismerhessék ezeket az ismeretlen állatokat.

Hasonlóképen jártak el Kelet műkincseivel is. Mikor Görögország uralmuk alá került, az itt látott műkincsek: a páratlan szép szobrok, festmények stb. bámulatba ejtették őket és tömegesen szállították ezeket hazájukba nem csak mint hadi zsákmányt, hanem mint a művelődésnek kiváló eszközeit is. Tanulékony és nagyraemelt nép nem is tehet másképp. Meg is tanulták a görögöktől a művészetek minden ágát és hódító létükre is elismerték, hogy amit művészeti téren szépet tudnak, azt mind görög mestereiknek köszönhetik.

Az újabb korban Napoleonról olvassuk, hogy mikor olaszországi győztes hadjáratai alkalmával az olasz városok renaissance-kori műemlékei hatalmába kerültek, ezeket hazaküldötte Párisba részint diadalai

jelélül, részint pedig, hogy gazdagítsa hazáját ezekkel a műkincsekkel.

Ilyen gondolatok vezették az angol nemzetet is, mikor a külvilággal való első sürűbb érintkezésétől fogva a sokféle más gondjai között ez is nagyban foglalkoztatta. Alkalom bőven volt a gyűjtésre és természetesen nem hiányzott az érzék sem az ilyen kulturális dolgok iránt.

Már a 18., de főleg a 19. század folyamán alig volt a világnak olyan része, melyen az angolok meg ne vetették volna lábukat. Ilyen óriási területen mozogva, bőséges alkalmuk volt hozzájutni olyan dolgokhoz, melyeket zárt államban élő, vagyis a tengertől elszigetelten élő népek meg nem szerezhettek, mert az alkalom is hiányzik az ilyenekhez való hozzáférhetésre.

Mínthogy az angol bárhova kerül is a földkereken, mindenütt megmarad első sorban angolnak, nagyon természetes, hogy mindenütt első sorban hazájára gondolt és annak javára sietett értékesíteni mindazt, ami mint ritkaság, régiség vagy műkincs keze ügyébe került.

Ez a magyarázata annak, hogy mielőtt más népek még csak gondoltak volna is arra, hogy akár saját hazájuk területén belül, akár azon kívül régiségek és műemlékek gyűjtésére gondoltak volna, az angol ebben őket megelőzve összeszedte az egyes népek becsesebb régiségeit.

Vannak országok, melyeknek muzeumaiban saját hazájuk régiségei nincsenek oly gazdagon képviselve,

mint a British muzeumban. Görögország muzeumában nincsen annyi görög műkincs, mint a British muzeumban. Az ókori atheni Parthenon templom páratlan domborműveit Elgin lord szerezte meg hazájának, mikor a török kormány engedélyével a domborművek maradványait Londonba vitette, amelyek ma a British muzeum egyik büszkeségét képezik. Hasonlókép jártak el az angolok mindenütt, ahol megfordultak.

A British muzeum gazdagsága miatt nem volna egy épületben elhelyezhető, ezért külön épületben találjuk a természetrajzi, ismét külön a néprajzi, kultur-történeti gyűjteményeket.

A legrégibb ókortól kezdve a termek egész sorában felhalmozva találjuk az emberi művelődés fokozatos fejlődését feltűntető régiségeket. Az ősi szumirok írásos cserépkönyvtárai, a legrégibb papirosra alkalmazott írások, az egyiptomi hieroglif-írás stb. mind a leggazdagabban vannak képviselve. Láthatni termekben felhalmozva az ókori görögök kezdetleges agyagszobrocskáit, melyek koronként tökéletesedve, végül az emberi művészet legnagyobb fokáig jutottak. Az ó-egyiptomiak temetkezési rendszere sehol sem látható világosabban, mert itt van a legtöbb mumia. Egyiptom szép obeliszkei, továbbá az assyriai és babiloniai királyok palotáinak szobrai és oszlopai, majdnem egész épületek vannak itt felállítva, okulásul az utókornak s mintegy kézzelfoghatóan kimutatva, hogy mely népek mit tanultak más népektől.

Az ó-görög világ műkincseit nem a mai Görögországban, hanem a British muzeumban tanulmányoz-

hatjuk legjobban. Itt vannak több teremben elhelyezve a már említett Parthenon templomnak páratlan dom-borművei, melyek nemcsak a British muzeumnak, hanem az egész művelt világnak büszkeségét képezik.

Az egyházi régiségek is hasonló gazdag gyűjteményben találhatók. Az egyház bölcsőkorától kezdve minden keresztény szertartás emlékei feltalálhatók itt. Irott misekönyvek és szertartási könyvek az egyház első századaiból talán sehol sem találhatók oly nagy számmal, mint itt.

A könyvtár nem kevésbé páratlan gazdagságával tűnik ki. Itt őrzik az angol alkotmány első irott okmányát, a Magna Chartát. Ez is egyik legfőbb kincse nemcsak a British muzeumnak, hanem magának az angol nemzetnek. Nagy gondot is fordítanak rá. Külön zár alatt őrzik és csak az igazgatóság írásbeli engedélye mellett látható ez az 1215-ből való nagybecsű okmány.

Azt hiszem, egy év sem volna elég, hogy a British muzeumot csak megközelítő alapossággal is áttanulmányozzuk. Ezért amit róla mondtam, csak arra való, hogy nagyon is általánosságban némi kis halvány fogalmat alkossunk magunknak annak gazdagságáról s az itt összehalmozott műkincsek és régiségek majdnem kiszámíthatatlan becséről.

Ugyanez mondható a British muzeum természetrajzi gyűjteményeiről is. Az állam bőkezősége, valamint egyesek áldozatkészsége itt is gazdag és mesés értékű leleteket halmozott össze. Főleg a vizözön előtti állatvilág máshol nem látható gazdag gyűjte-

ményben van felhalmozva. Egész mamut-csontvázak láthatók, de mindezeket felülmulja Carnegienek, a skót milliomosnak az ajándéka. Szintén vizözön előtti állatnak teljes csontváza ez. A csontváz hosszára s így magának az állatnak élő állapotban való nagyságára bátran következtethetünk abból, hogy egy hatalmas hosszú termet egészen elfoglal. Farkának hossza egész testének hosszával felér. Valósággal düböröghetett a föld, mikor ez a szörnyű állat megmozdult és menetközben fákat dönthetett le óriási erejével. Ugy tudom, hogy ebből a vizözön előtti állatpéldányból semmiféle muzeumban nincsen a British muzeumon kívül s már ez maga nagyban emeli a muzeum természetrajzi gyűjteményének értékét.

Mikor ennyi műkincset, nagybecsű régiséget igazi tudományszomjjal és műérzéssel összegyűjtve látunk, eszünkbe jut nagynevű Mátyás királyunk Európaszerte megbámult tudományszomja és finom érzéke minden szép iránt, ami akár a régi multban volt, akár saját korában létezett.

Ha csak Mátyás király könyvtára és műgyűjteménye maradt volna is reánk, ez már magában kiszámíthatatlan becsű nemzeti kincs volna. Főleg pedig ha méltó utódok hasonló szellemben folytatták volna az általa kijelölt irányban a műgyűjtés és régiséggyűjtés terén a megkezdett művet, akkor hazánk megelőzte volna e téren az összes államokat, mert abban az időben a pápai széken és néhány olasz udvaron kívül senki sem törődött még az ilyen művészeti és tudományos dolgokkal. Nem voltunk Mátyás király

idejében hátrább kulturális téren a többi nemzeteknél, legfeljebb Olaszország előzött meg bennünket. A Mátyás után következő idők viharai azonban mindent elsöpörtek és míg nekünk a törökkel és némettel élethalálharcot kellett vívnunk, addig más népek kulturális és gazdasági téren nyugodtan fejlődhettek tovább.

A British muzeumon kívül van Londonnak egy másik kulturintézete, mely nem annyira tudományos, mint inkább művészi és kegyeletes célokat van hivatva szolgálni. Ez az intézmény a National Galery, vagyis a nemzeti képcsarnok. Művészeti célt szolgál annyiban, hogy a festőknek, különösen az arcképfestőknek alkalmat nyújt művészeti termékeik bemutatására. A nemzeti kegyelet céljait is szolgálja, amennyiben itt mindazok képműve van megörökítve, akik bármi téren is, legyen az akár irodalmi, tudományos, katonai, művészeti stb. kitűntek. Azt hiszem, nem annyira művészi becsű a National Galery tartalma, mint inkább hazafias és kegyeletes célt van hivatva szolgálni első sorban.

A kiállítás 1908-ban.

Az a hagyományos rossz viszony, mely a franciák és angolok közt századok óta megvolt, újabban a németektől, a közös ellenségtől való félelem miatt jobbra fordult. A viszonyok jóra fordulását siettek is a világ előtt megmutatni az által, hogy 1908-ban francia-angol világkiállítást rendeztek. Annyiban volt

csak ez a kiállítás közös, hogy egy közös nagy területnek egyik felén a külön angol, másikon a külön francia kiállítás volt elhelyezve.

Szerettek volna nemzetközi jelleget adni ez alkalommal Londonnak, amennyiben más országokat is felszólítottak, hogy rendezzenek velük egy időben Londonban kiállítást. Ide célzott az ó-görög mintára felujított athletikai versenyek nemzetközi jellege is, ami tényleg nemzetközi volt, amennyiben meghívást kapott a versenyre minden ország és szerepelt is majdnem minden ország.

A kiállításra azonban (nem számítva a franciákat, akikkel közösen rendezték a kiállítást) a magyaron kívül senki sem vállalkozott. Nem vállalkozott, mert az idő rövidsége miatt sem lehetett volna kedvük szerint rendezniök (a franciák ugyanis már régebben készültek rá), más részről annak a megfontolása is visszatartotta őket, hogy ilyen két nagy nemzet jól előkészített kiállítása mellett mások hevenyészett kiállítása eltörpül, vagy legalább is a különbség nagyon is szembeszökő lehet.

Nem is csalódtak feltevésükben más népek, mert a magyar kiállítás, mely különben a francia-angol kiállítástól egészen el volt különítve, tényleg eltörpült ennek a két nagy nemzetnek jól előkészített nagyszabásu kiállításához képest. Magánosok alig vettek részt a magyar kiállításon s ami ki volt állítva, az jóformán mind az állami vállalatok és üzemek kiállításából telt ki. Szép volt a magyar kiállításon a pósta, távirda, telefon, vasutak kiállítása; a szép magyar

vasuti kocsik, a póstai kezelés célszerűsége stb. mindenkinek a tetszését megnyerték. Hasonlóképen az állami kezelésben levő erdők, az ezekből kikerült famunkák, az állami bányaüzemek kiállítása, az állami mezőgazdaságok kiállítása, mind igen szépen voltak bemutatva a külföldnek.

A magánkiállítók azonban hiányoztak a magyar kiállításon s akik meg is jelentek a kiállításon, nem sok elismerést arattak. Néhány nagybirtokos szerepelt a kiállításon, de azt lehet mondani, hogy csak jelképes kiállítás volt ez, amennyiben a bortermelők csupa üres üvegeket állítottak ki borkiállítás gyanánt s ha valaki meg akarta ízlelni a jó magyar bort, meg kellett elégednie bor helyett az üvegen lévő felirattal, mely jelezte, hogy milyen bornak kellene az illető palackban lennie.

Hasonlón történt a befőzött gyümölcsökkel, paradicsommal stb. Mindezeknek csak az üvegjük volt Londonban, míg a tartalmukat véletlenül vagy szándékosan itthon feledték.

Elképzelhető, hogy mennyi tréfás, sőt gunyos megjegyzésre szolgáltatott alkalmat az ilyen szokatlan, sőt helytelen eljárás. Mindezt el lehetett volna kerülni, ha nem a mi magyaros felületességünkkel és nemtörődömségünkkel jártunk volna el ilyen alkalommal, mikor tudhattuk, hogy a világ minden részéből összesereglett idegenek műértő és kritikus szemmel vizsgálják kiállításunkat és a kiállításunkban minket bírálnak meg.

Voltak a magyar kiállításon az említetteken kívül

más szép dolgok is kiállítva, melyek méltán magukra vonták a látogatók figyelmét. A magyar kocsiipar messzeföldön ismert termékei itt is megállták helyüket; különösen tetszett a magyar parasztkocsi úgy könnyűsége, mint csínossága miatt. Tény is, hogy sok országot bejárhatunk, míg olyan parasztkocsikra akadunk, mint a mieink. A legtöbb népnél idomtalan, minden formaságot nélkülöző parasztkocsikat találunk, ellenben a magyar izlés ezen a téren szépet tud előállítani, jelölül annak, hogy a magyar lóval és kocsival bánni szerető és tudó nép.

A másik két kiállítás gazdagsága, terjedelme, főleg pedig látványosságai jobban vonzották a közönséget, ezért aztán, nehogy a magyar kiállítás időnkénti üressége feltűnő legyen, gondoskodtak arról, hogy ingyen jegyekhez juthassanak azok, akik anyagi helyzetük miatt rászorultak.

Annál nagyobb volt a látogatottság a francia-angol kiállításon. Esténként tündéri fényben uszott az egész kiállítás területe. Az épületekre sűrűn alkalmazott megszámlálhatatlan villanyláng a nappali fénynél is erősebb fényt árasztott mindenüvé. Emelte mindezt az esténként csinált nagyszabású tűzijáték is. A kiállítás területén lévő mesterséges tavak az esti világitásnál tündéri látványt nyújtottak. London lakossága és a sok idegen, különösen a franciák ilyenkor óriási tömegekben keresték fel a kiállítás területét, ahol a zenekarok által nyújtott zenei élvezet, a tündéries kivilágítás s a nagyszámu közönség által nyújtott változatosság vonzóvá tették azt.

Amit két nagy nemzet anyaországa és gyarmatai bármi téren felmutathatnak, az mind látható volt itt. Akár Anglia, akár Franciaország nagyobb gyarmatai külön-külön úgy voltak képviselve, hogy egy országos kiállítás keretébe bármelyik beillett volna.

Angol részről India, Ausztrália, Kanada, Ceylon stb., francia részről Kokinchina, Algeria, Tunisz stb. a leggazdagabb és legváltozatosabb kiállítással voltak képviselve.

Látható volt itt is, hogy manapság a nemzetek nagyságának és hatalmának alapját gazdasági fejlettségük adja meg. A gazdasági fejlettség akár ipari, akár kereskedelmi vagy mezőgazdasági téren a nemzetek világversenyében döntő hatalommá lett mozgótőkét, vagyis pénzt halmoz fel. A pénz pedig a nemzetek életében döntő szerepet játszik, mert nélküle még a fegyveres mérkőzés sem lehetséges. Szegény nép háboruba nem kezdhet, főleg manapság nem kezdhet, mert a mozgósítás és háboruviselés minden napja óriási összegeket emészt fel.

Angliának páratlanul fejlett ipara a kiállításon méltóan volt bemutatva. Iparcikkeinek szoliditása visszatükröződött minden kiállított tárgyon. A gépipar fejlettsége mindenkit meglephetett.

Látható volt az angol világlapok készítésének módja elejétől kezdve egészen a lap teljes elkészüléséig. Látni lehetett itt, hogy a gépek mennyi emberi munkát takarítanak meg s egyuttal mily bámulatos gyorsasággal és tökéletességgel végzik munkájukat a lapok előállítása körül. Ott a helyszínen

készítettek ez alkalommal egyes világlapokat s a közönség közvetlenül fogalmat szerezhetett arról, hogy mint készül egy napilap.

A különbség az angol és a francia izlés között az iparkiállításon látszott meg legjobban, főleg annak toilette- és piperecikkeiben. Nem izléstelen az angol sem a franciához képest, de mégis a francia toilette- és piperecikkek tetszetőssége, formai szépsége s általában az az igazi választékosság, a valódi elegancia, mely rajtuk azonnal feltűnt, nagyban megkülönböztette a különben szép és izléses hasonnemű angol gyártmányoktól.

Ugy Anglia, mint Franciaország már említett gyarmatainak a kiállítása nemcsak nagyszabású volt, hanem a jó vezetés is meglátszott rajtuk, melyben az illető gyarmatok európai gazdáik részéről részesülnek. Az európai civilizáció nyoma látható volt úgy ipari, mint mezőgazdasági, közlekedési, valamint kulturális részén a gyarmatok kiállításainak.

Föltűnhetett azonban mindenkinek, aki csak egy kevéssé is behatóbb figyelemre méltatta a gyarmatok kiállítását, hogy az ősi sajátos kultúrával rendelkező India mű- és iparkiállítása mennyire elárulta kultúrájának nemcsak régiségét, hanem magas voltát is. Olyan ősrégiséget eláruló, művészi kivitelű mű- és disztárgyak voltak az indiai kiállításon bemutatva, melyek bizonyára nem európai kezekből kerültek ki és mégis magukon hordták a művészetnek és jóízlésnek még az európai kritika szempontjából is megkívánható kellékeit.

Általában meglátszott ugy az angol, mint a francia gyarmatok kiállításán, hogy idegen fajú gyarmataik meghódított lakosságát a szellemi és anyagi kultúra áldásaival akarják kárpótolni az elveszett szabadságért. A kárpótlásnak ennyi fokát pedig méltán elvárhatják a gyarmatok őslakói, mert mindig kérdéses marad: vajjon az így nyújtott előnyök fölértnek-e azzal az elveszett szabadsággal, melyért ilyen téren és ilyen módon vannak kárpótolva?

Érdekes és tanulságos volt a gyarmatok benszülött lakosságát látni úgy, mint ahogy otthon élnek. A ceyloni, indiai, ausztráliai stb. benszülöttek külön-külön falvaikban voltak bemutatva. Mindenki végezte a rendes napi foglalkozását, akár hazájában. A tanító tanította, oktatta a kis ceyloni nebulókat, akár csak otthon. Ennél az oktatásnál könyv nem szerepelt, se táblának nyoma nem volt látható, hanem a tanító elmondott valamit kívülről s az apróságok utána mondták karban hangosan. A tanító kezéből itt se hiányzott a pálca, jeléül annak, hogy jó fegyelmezési eszköznek tartják ezt még a ceyloniak is. Azalatt azonban, míg alkalmam volt nézni mindezt az eredeti, ősi módon folyó tanítást, egyetlen kis fiú vagy lánygyerek se rakoncátlankodott. Szépen ültek egymás mellé kuporodva a földön és látható figyelemmel kísérték tanítójuk minden szavát és mozdulatát. Nem egy közülök oly értelmes arcú volt, hogy öröm volt nézni. Viselkedés terén a mi fajunk hasonló koru, de még jóval korosabb apróságait is (ezek 6—8 évesek voltak) nagyban felülmúlták.

Értelmi tekintetben sem állnak akár a ceyloniak, akár a szudániak nagyon mögötte az európai fajnak. A felnőttekkel való érintkezésnél nagyon is észrevehető volt szellemi képességük előhaladott volta.

Igen valószínű, hogy a kiállítás alkalmára összeválogatták közülök a legértelmesebbeket s általában olyanokat, akik az európai fajuakkal való érintkezésük alkalmával tanujelét adták annak, hogy méltók arra, hogy bemutatva legyenek, — mégis egyik-másiknak értelmi fejlettsége meglepő volt.

Aszerint, amint angol vagy francia gyarmatról kerültek ki, ezen nyelvek egyikét a legtöbb beszélte. Általában a néger faj a nyelvek tanulására igen alkalmas. Bizalommal viseltettek az európai fajuak iránt (és pedig nem mindnyájan a borra való kedvéért) és némelyik majdnem meghatóan panaszkolt sorsát, első sorban a lenézést és mellőztetést, mely fekete színe miatt éri. Különösen egy 17 éves igen értelmes fiú keltett részvétet, aki elmondotta, hogy mennyire óhajtana kiképeztetésben részesülni, ha akadna egy európai pártfogója, aki lehetővé tenné ezt számára.

Vannak köztük mindenféle mesteremberek, kik ott a helyszínen is folytatták kezdetleges mesterségüket. Lakásaik berendezése a lehető legkezdetlegesebb. Szék, asztal nem létezik. A földre kuporodva végzik mindennemű munkáikat. Evésnél az evőeszközök ismeretlenek. Minden ételt kézzel visznek a szájhoz.

Volt alkalmunk látni egy kis ceyloni újszülöttet is, aki Európa ege alatt látta meg a napvilágot. Aznap született, és élelmes szülői egy kis pénzmagszer-

zésre használták fel ezt a családi eseményt, amennyiben ajtajukra kiírták ezt az eseményt és mindenkit meghívtak 5 penny belépődijért családi szentélyükbe s a kis ujszülött megtekintésére. Nem is hiányoztak az érdeklődők és így bizonynyal jó kis mellékkeresettel tértek haza szülőföldjükre.

Az angol kiállításnak népismertető részében nem hiányzott az ír falu sem, mert az angol birodalom — s annak alattvalóiról alkotott kép teljességéhez ez is szükséges volt. Szomoru kép volt ez igazán. Egy töről metszett ír falu volt ez a maga teljes elhagyatottságával és nyomoruságával. Nem sokban különbözött se külsőleg, se a lakások belső berendezettsége tekintetében akármelyik ceyloni vagy szudáni falutól. Pedig Irország Európában van, Angolország tőszomszédságában.

Az angol faj minden magas kulturája és polgárisító hatása mellett is az írekkel megmutatta, hogy minő sors vár azokra, akik nem hajtanak szó nélkül fejet az angol hatalomnak és nemzeti önállóságukat merik védelmezni. Igazi „nyomor és szenvedés“, ami ezért osztályrészük lett. Birtokaiktól megfosztva, csak mint bérlők élhettek és élhetnek mind mai napig saját hazájukban. Földjeiket angol főuri családok birtokolják, akik közül nem egy még sohasem látta Irországot. A hódító kérlelhetetlensége alig nyilatkozott valahol nyersebb formában, mint itt.

Az írek nem kevésbé engesztelhetetlenek az angolokkal szemben. Okuk erre bőven van és sietnek is ellenszenvüket kimutatni lépten-nyomon. Még

nyelvüket sem tudták épen megőrizni a betelepülő angolokkal szemben, de megőrizték katolikus vallásukat, mely még anyanyelvük elvesztése esetén is állandó választófalat fog képezni ir és angol között.

Házaik nem különböznek belső berendezés terén a nálunk is látható oláh vagy rutén lakóházaktól. Egyetlen szobából áll ez, melyben a nyitott tűzhely körül csoportosul ember és állat egyaránt. A falu főutcáján a hagyományos kőkereszt s a kezdetleges templom, mely minden reményét és vágyát kielégíti a politikailag úgy, mint gazdaságilag elnyomott szegény irnek. Anglia nem büszkélkedhetik velük s aki az irek és angolok közti viszonyt csak nagyjából is ismeri és látta azt a nyomorult falut, az tisztában lehet az angol hódítók önzésével és kérielhetetlenségével.

Az újabb gazdasági átalakulás.

Az angol kiállításon is föltűnhetett a figyelmes szemlélőnek, hogy míg Anglia az ő ipari fejlettségével magasan kiemelkedik a nemzetek közül, addig földmivelés terén igen gyengén van képviselve a népek versenyében.

Hogy ez az állapot beállott s az egykor őstermelő állam elhagyva az ősi foglalkozását, iparos állammá lett, merész és nagy néphez illő vállalkozás volt.

Ennek okát és történetét röviden a következőkben foglalhatjuk össze. Anglia is eredetileg földmivelő

állam volt. Hogy a gabonatermelés a termelőknek megfelelő haszonnal járjon, védvamos politikát követett és így az idegen gabonára akkora vámot vetett, hogy annak beözönlése ez által meg volt akadályozva. A nagybirtokosoknak, valamint a kisgazdáknak ez a rendszer csak előnyükre vált, ámde a fogyasztók zöme, különösen a már igen fölszaporodott munkásosztály nagyon érezte ennek a gabonavamos rendszernek a hatását, mert külföldi verseny hiányában drágán jutott a kenyérhez. A panaszok e miatt napról-napra hangosabbak lettek és mint minden életbevágó dolog, nagyban foglalkoztatta az angol közvéleményt.

Választani csak két dolog közt lehetett: vagy megszüntetni az idegen gabonára kivetett vámot és ezzel a hazai gabonatermelést tönkre tenni, vagy megmaradni a védvamos rendszer mellett s az alsóbb osztályok elégedetlenségét a kenyér drágasága miatt állandóan ébren tartani.

Nehéz volt a választás, de az angol parlament, mint az országos közvélemény képviselője — mint említettem — nagy nemzethez illő elszántsággal, a védvamos rendszer megszüntetése mellett és ezzel a hazai gabonatermelés előrelátható tönkretétele mellett nyilatkozott.

Ledőltek tehát a vámsorompók, az olcsó, idegen gabona vám nélkül jutott be 1846-tól kezdve Angliába s ennek nyomában a változás csakhamar érezhető volt. Az indiai és más egyéb olcsón termelt gabonával nem versenyezhetett a drága angol gabona. Ennek következtében a földnek más módon való fölhasználá-

lásához kellett látni. Az angolok most sem jöttek zavarba, sőt életrevalóságuk most tűnt ki legjobban.

Megváltozott az egész ország képe annyiban, hogy az egykor gabonát termő területek átalakultak legelőkké, rétekké és kapásnövényt termő földekké. Ez az óriási gazdasági átalakulás minden nagyobb rázkódtatás nélkül ment végbe. Pár évtized alatt Angliának az állattenyésztése óriási módon fölvirágzott, amit az éghajlati viszonyok, a sok eső, nedvesség stb. s nyomában a jó rétek és legelők amugy is elősegítenek.

Innen van, hogy Angliában utazva, alig látunk gabonatermő földet, de annál több rétet, legelőt és ezeken a juhoknak, szarvasmarháknak és lovaknak nyájait és falkáit.

Nem vesztett tehát Anglia ezzel a cserével; amit elvesztett a gabonán, megnyerte és megnyeri értékes állatállományán.

Ez a változás még közelebb vitte Angliát ahhoz, hogy ipari állammá legyen. Az alsóbb osztályok milliányi tömegei a kapa és ekeszarva helyett kalapácsot, gyalut s az iparüzésnek egyéb eszközeit forgatja. Kevés nép merne egy csapásra, minden nagyobb átmenet nélkül egész közzgazdasági életét gyökeresen átalakító ilyetén változtatást megközkáztatni.

Anglia meg merte tenni és fényesen sikerült.

Gyarmatai, elsősorban India gabonaforrások gyanánt szolgálnak számára. Az angol ma már otthon nem is gondol földmivelésre. Nem hiányoznak a földmivelést kicsinylő hangok sem, amelyek bár indoko-

latlanok és tulzottak, de jelei annak a nagy átalakulásnak, melyen minden nagyobb rázkódtatás nélkül Anglia egész gazdasági élete az utolsó néhány évtized alatt keresztül ment.

Az angol tehát otthon nem termel már gabonát. Gabonatermő földje a távoli India. Ez Angliának szemefénye, gazdasági és politikai nagyhatalmának egyik legféltettebben őrzött alapja.

Ez adja magyarázatát annak, hogy az angol mért ideges mindjárt, mikor India esetleges elvesztésének még a lehetőségét is említi előtte valaki.

Egész gazdasági életének átalakítását gyarmataira, köztük elsősorban Indiára alapítva vitte keresztül. Ha India elvész, nemcsak politikai nagyhatalma szenved csorbát, de a birtoklására alapított egész gazdasági rendszere és elmélete megdől és kudarcot vall. Indiára számítva, megszüntette a földmívelést; de vajjon Indiát elvesztve képes lenne-e otthon az újra szükségessé váló gabonatermelésre oly könnyen rászoktatni az alsóbb osztályokat, mint amily könnyűséggel állattenyésztőkkel és gyári munkásokkal tette őket?

Ez teszi az angolt nyugtalanná, mikor Indiáról van szó. Ezért tesz Indiában olyan védelmi intézkedéseket, melyekkel elejét veheti az indiai őslakosság szervezkedésének és esetleges elszakadási kísérleteinek.

Míg otthon teljes szólás- és sajtószabadság virágzik, addig Indiában mindez korlátozva van, mert az angolokra nézve veszélyt rejthet magában az indiai lakosság fölvilágosítása. Ezelőtt négy indiai angol

mérnök nyerhetett évenként diplomát a londoni vizsgáló-bizottság előtt. A jelentkező indusok mind kitűnő készültséget árultak el. Ez már baj! segíteni kellett a dolgon. A benszülött vizsgálandók számát tehát leszállították kettőre. Ez a két jelentkező is bosszantóan kitűnő készültséget árult el. Ujra segíteni kellett tehát a bajon. Most ujabban egyszerűen beszüntették az indus származásuak számára még ezt a kedvezményt is. Indus mérnököt már nem képesítenek többé. Indusnak pedig tilos a más országokban szerzett diplomával a mérnökség gyakorlása Indiában.

Igy vannak az indusok minden más, főleg értelmiségi pályával. A katonai pálya is el van zárva előttük, mert az angoloknak világért sem áll érdekükben, hogy kiképzett indiai tisztek legyenek, akik adandó alkalommal tudásukat földieik javára az angolok ellen használhatnák. Ritka kegynek tekinthető, ha valamelyik előkelő indiai család fiát sok utánjárás és könyörgés után hadnaggyá nevezik ki az angol hadseregben; de ennek is tudomására adják jövőjét illetőleg, hogy soha semmi körülmények között ne számítson arra, hogy valaha magasabb rangba juthat.

Igy védi az angol hatalmi érdekeit és mint látjuk, nem mindig kiméletes módon és formában, de ez így volt a múltban és így van ma is minden hatalomnál. Sokszor félre kell tenni a méltányosságnak és kiméletességnek a szabályait, ha a hatalmat és tekintélyt fönntartani akarjuk, mert sokszor az engedékenység az ellenkező eredményt szüli, mint amit vele elérni akarunk.

Különben az angolok az indiai törzsekkel és azok fejedelmeivel szemben (még ugyanis egész sora létezik Indiában a névleges hatalmat gyakorló fejedelmeknek) a római világbirodalom által is előnyösen használt „divide et impera” politikáját folytatják. Mind-egyiket külön-külön köteléssel, kedvezéssel, szerződéssel kapcsolják magukhoz és különítik el a többitől és így az „oszd meg és uralkodjál fölötte” elve szerint járva el, elejét veszik fölkelés esetén az erők egyesítésének.

Ez a politika, támogatva nagy mértékben az erős nemzeti érzéstől s az angol fajjal vele született és ismételten említett nemes és jó faji tulajdonságoktól, az angolt világhatalomra segítette.

Ma a világ sorsát jóformán Londonban intézik és döntenek el. Ilyen nagy hatalom birtokában, melyhez csak az ó-kori Rómáé hasonlítható, méltán tölt be Angolország döntő szerepét a népek sorsának intézésében. Hogy pedig erre a nagy és fontos szerepre méltó legyen, ahhoz szükségesek mindazok az elsorolt nemes faji tulajdonságok, melyek az angolt annyira kiemelik és megkülönböztetik a többi fajtól. Általában a még életerőben lévő és erkölcsös germán faj minden jó tulajdonságai meg vannak benne.

Azt a nagyhatalmi állást és vezető szerepet mindaddig be fogja tölteni, amíg erkölcsében meg nem romlik s általában még istenfélelem és erős nemzeti érzés, e két nemes ideál fogja vezetni úgy az egyeseket, mint a nemzet egyetemét. Ellenkezőleg ki fog siklani a hatalom kezéből, mint nem egy, hajdan

hatalmas nép kezéből kisiklott már, hogy átmenjen más méltóbb és alkalmasabb faj kezébe.

Bátorság és tevékenység tette hajdanta naggyá a római nemzetet. Azt hiszem, a mai nemzetekre is áll a nemzeti nagyságnak ezen két fokmérője, mit a római így fejezett ki: *Audendo atque agendo res Romana crevit!*

